

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

**МЕХАНІЗМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ ПІДЛІТКІВ
СХИЛЬНИХ ДО ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: студентка 2 курсу 07-231 групи

Спеціальності 053 Психологія

Освітньо-професійної програми «Психологія»

Альона КРИЖАНОВСЬКА

Керівник: к.психол.н., доцент Наталія

ТАВРОВЕЦЬКА

Рецензент д. психол. н, професор Олена БЛИНОВА

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичне обґрунтування віктимної поведінки у сучасних психологічних дослідженнях	7
1.1. Проблема віктимності у психологічних працях. Теоретичні підходи щодо визначення віктимної поведінки у психології	7
1.2. Підлітковий вік як фактор віктимної поведінки. Аналіз детермінант віктимної поведінки у підлітків	14
1.3. Особливості механізмів психологічного захисту у підлітків схильних до віктимної поведінки	22
РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження схильності до віктимної поведінки та механізмів психологічного захисту у підлітків	32
2.1. Обґрунтування завдань, процедури та методики проведення дослідження	32
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження підлітків, які схильні до віктимної поведінки	39
2.3. Особистісні чинники віктимної поведінки підлітків: порівняння емпіричних груп	60
2.4. Інтерпретація взаємозв'язків схильності до віктимної поведінки підлітків та особистісних характеристик	62
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	72
ДОДАТКИ	78
Додаток А. «Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти Херсонського державного університету»	78
Додаток Б. Діагностичні методики, використані у дослідженні	79

ВСТУП

Тривалий час українське суспільство відчуває ускладнення соціально-економічної і політичної ситуації, яке призводить до погіршення сімейно-побутових відносин, стрімкому зростанню кількості розлучень, різноманіттю соціальних конфліктів, показників правопорушень і злочинності. Одним із наслідків негативних соціальних явищ є зростання рівня віктимізації населення, зокрема підлітків. Несприятливі умови життя, в яких опиняються діти, підвищують рівень їх віктимності, тобто ступеня схильності стати жертвами несприятливих умов соціалізації.

Аналіз широкого колу емпіричних досліджень з кримінології, психології, соціології, виявляє, що з досить великим числом віктимних дітей різних типів, збільшується й кількість дітей підліткового віку з відхиленнями в поведінці, з ознаками соціальної депривації і шкільної дезадаптації.

Під віктимною поведінкою розуміють таку, при якій жертва певним чином створює такі умови та виявляє таку лінію поведінки, що у підсумку сприяє скоєнню злочину. Тобто людина свідомо чи несвідомо створює об'єктивні та суб'єктивні умови для криміналізації, не звертає уваги на небезпеку і навіть її провокує і створює. За тверджень О. Бовть, таке визначення є найбільш чітким до поведінки жертв будь-якого типу. Головна ознака віктимної поведінки, на думку автора – це «здійснення певних дій або бездіяльність, які сприяють тому, що людина опиняється в ролі постраждалої, у ролі жертви» [13, с.45].

Дослідження даної проблеми залишається соціально значущим, оскільки віктимологічний напрям є перспективним. Таке твердження обґрунтовується появою нових галузей наукового знання, розширенням предметного колу досліджень віктимної поведінки. Сучасні дослідники відзначають, що останнім часом до віктимності відносять все більш широкий спектр ситуацій (від екстремальних до повсякденних), які сприймаються людьми як важкі. Зростає інтерес до віктимології з боку

вчених самих різних наукових галузей. У межах досліджень віктимології раніше переважно вивчалися особистість і поведінка жертв злочинів (П. Дагель, Д. Рівман, Б. Станков, Л. Франк, Г. Шнайдер та ін.), роль жертви у злочину, її міжособистісні зв'язки і відносини з злочинцем (Г. Гетінгер, Г. Кленфелер, В. Мінська, Г. Шульц та ін.). До проблематики віктимності особистості все частіше звертаються вчені в галузі медичної та клінічної психології (С. Єніколопов, О. Шинкаренко), вікової, соціальної та практичної психології (О. Андронникова, А. Бистров, О. Бовть, С. Гарькавець, М. Одинцова, Т. Левицька, І. Фурманов).

На сьогодні вже з'ясовано, що певні якості особистості у підлітковому віці призводять до віктимності особистості та мають складний, системний характер. Ця складність та системність полягає в тому, що віктимність залежить від багатьох чинників, від кількості елементів як суто психологічного, так і соціально-психологічного змісту та зв'язків між ними.

Однак аналіз праць вчених доводить, що до теперішнього часу залишаються недостатньо вивченими психологічні механізми, а також соціально-психологічні та особистісні детермінанти віктимної поведінки осіб підліткового віку. Тому важливим напрямком сучасної психології є вивчення схильності підлітків до віктимної поведінки, виділення чинників, що її спричиняють та підтримують, а також вивчення механізмів психологічного захисту осіб з віктимною поведінкою. Всі ці аспекти й зумовили актуальність даного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана в межах тематичного плану кафедри практичної психології соціально-психологічного факультету Херсонського державного університету «Особистісні та ситуаційні ресурси особистості в умовах життєвої та суспільної кризи» (державний реєстраційний номер 0119U103458).

Метою кваліфікаційної роботи є теоретичне та емпіричне

обґрунтування механізмів психологічного захисту у підлітків схильних до віктимної поведінки.

Досягнення поставленої мети передбачало виконання ряду завдань:

1) узагальнити інформацію наукових джерел щодо джерел віктимізації особистості, зокрема у підлітковому віці; уточнити механізми формування віктимної поведінки, з'ясувати яким чином схильність до віктимної поведінки обумовлює вибір механізмів психологічного захисту;

2) провести емпіричне дослідження та встановити результати щодо схильності підлітків до віктимної поведінки, з'ясувати соціально-психологічні передумови її виникнення;

3) емпірично виявити особливості віктимної поведінки підлітків та її детермінант;

Об'єкт дослідження – віктимна поведінка.

Предмет дослідження – прояв віктимної поведінки у підлітків з різними механізмами психологічного захисту.

Методи дослідження. При виконанні роботи ми застосували велику кількість дослідницьких методів різного спрямування:

- *теоретичні методи*: аналіз і узагальнення даних наукової літератури, що стосуються феноменології віктимної поведінки, її передумов, чинників та факторів підтримки;

- *емпіричні методи збору даних*: методика «Схильність до віктимної поведінки» (О. Андроннікової) для вимірювання саме схильності особистості до реалізації різних форм віктимної поведінки; тест на міжособистісну залежність (Р. Гіршфільда, адаптація О.П. Макушіна) для визначення таких компонент залежності як емоційна опора на інших, невпевненість в собі, прагнення до автономії; методика «Індекс життєвого стилю» (Р. Плутчика у співавторстві з Г.Келлерманом і Х.Р.Конттом) для діагностики механізмів психологічного захисту «Я»; методика «Діагностика копінг-поведінки в стресових ситуаціях» (С. Норман, Д.Ендлер, Д.Джеймс, Д.Паркер в адаптації Т. Крюкової) для виділення

основних стилів копінг-поведінки: проблемно-орієнтований копінг, емоційно-орієнтований копінг, копінг орієнтований на уникнення; методика «Індикатор копінг-стратегій» (Д. Амірхан, в адаптації Н.Сироти, В. Ялтонського) для визначення поведінкових стратегій у стресових ситуаціях; тест-опитувальник самоствалення (В. В. Століна, С. Р. Пантелєєва) для виявлення особливостей самоприйняття та самоствалення підлітків; методика Ч. Спілбергера «Шкала самооцінки особистісної тривожності» в адаптації Ю. Ханіна.

- *математично-статистичні методи* інтерпретації емпіричних даних: розрахунки середніх значень; кореляційний аналіз за Пірсаном для з'ясування взаємозв'язків між вимірюваними параметрами; кутове перетворення Фішера для співставлення результатів між вибірками у відсотках.

Емпіричне дослідження проводилось упродовж 2019-2020 рр. До складу загальної вибірки увійшли 136 підлітків (78 хлопців та 58 дівчат) Тарасівського закладу ПЗСО Виноградівської сільської ради Олешківського району Херсонської області. Вік випробуваних був від 12 до 16 років. З повних родин 68%, з неповних – 32% (85% підлітків виховувалися матір'ю, 15% – батьком).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в уточненні та поглибленні наукових знань про процес віктимізації особистості. У роботі запропоновано комплексне емпіричне дослідження впливу видів психологічного захисту та рівні та види схильності до віктимної поведінки. Проведений аналіз впливу рівнів та видів віктимної особистості з особливостями само ставлення та рівнями особистісної тривожності. Поглиблені знання про механізм формування віктимної поведінки, зокрема у підлітковому віці.

Практичне значення одержаних результатів визначається можливістю їх застосування безпосередньо в практиці практичного консультування психолога закладів освіти, а також у навчанні практичних

психологів знанням та умінням роботи з особистістю, що переживає важку віктимізуючу ситуацію. Наданий емпіричний матеріал може стати підґрунтям для розробки психопрофілактичних, психокорекційних програм, а також для розробки програм розвитку особистісних внутрішніх ресурсів.

Апробація та публікація результатів дослідження. Результати дослідження обговорювалися на засіданні кафедри практичної психології соціально-психологічного факультету ХДУ (протокол від 24.11.2020 № 7), висвітлено в інтернет-виданні Херсонського державного університету «Магістерські студії» (стаття «Схильність до віктимної поведінки сучасних підлітків», листопад 2020 р.).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 58 джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ У СУЧАСНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

1.1. Проблема віктимності у психологічних працях. Теоретичні підходи щодо визначення віктимної поведінки у психології

Перш, ніж почати розгляд питання віктимності у психологічних працях звернемось до тлумачення слова «віктимологія». У перекладі з латинського «victim» – «жертва» та грецького «logos» – докладно про щонебудь, вчення. Тобто у буквальному перекладі – це «вчення про жертву» [17, с. 5]. Якщо звернутися до кримінологічної концепції, то ми знаходимо тлумачення, що роль жертви завжди зумовлена набором специфічних особистісних та моральних якостей, а також, рисами самого потерпілого, його взаєминами з соціальним середовищем, його соціокультурними особливостями [32, с. 3].

Аналіз теоретичних джерел дозволив нам стверджувати, що на сьогодні існує два підходи в дослідженні віктимності та віктимної поведінки: психологічний та кримінологічний.

Якщо досліджувати коріння питання віктимології, то ми констатуємо, що довгий час віктимологія розглядалася в руслі кримінологічних досліджень. Віктимність з цієї точки зору розглядалася як поведінка, при якій «потерпілий певним чином сприяє скоєнню злочину, свідомо чи несвідомо створює об'єктивні та суб'єктивні умови для криміналізації, зневажаючи запобіжними заходами» [6, с. 112]. Прихильники такого підходу вважають предметом віктимології жертву виключно злочинних дій. І тоді, віктимологія вивчає особистість та поведінку потерпілого саме на предмет наявності певних ознак, які сприяли скоєнню злочину. Такого підходу дотримуються Ю. Антонян, К. Вишневецкий, Ю. Воронова, В. Гольберт, М. Єнікеєв, В. Мінська, М. Моїсеєв, І. Полубинський, Д. Рівман,

А. Сахаров, Л. Франк, С. Христенко, А. Яковлев та ін..

У своєму дослідженні ми не будемо розкривати підходи, принципи та етапи віктимної поведінки з точки зору кримінального підходу, а вважаємо, що дуже важливо розглядати проблему віктимної поведінки саме з психологічної точки зору, зокрема в рамках вікової психології.

У своїй роботі ми спирались на погляди багатьох вчених (В. Медведєв, Б. Мендельсон, І. Малкіна-Пих, О. Хархан та ін.), які об'єктом вивчення віктимології виділяють саме жертву, а «жертва» - це поняття більш широке за змістом, ніж поняття «потерпілий».

На думку В. Христенком: «жертва – це людина (сторона взаємодії), що втратила значущі для неї цінності в результаті впливу на неї іншою людиною (стороною взаємодії)». Тобто, можна сказати, що саме «жертва» є поняттям віктимології [52, с. 143].

У статті В. Давиденко ми знаходимо трактування віктимології як самостійної науки, яка вивчає не лише осіб, що потерпіли виключно від кримінального злочину, а будь-яку людину, яка є жертвою, яка потерпіла внаслідок скоєного злочину, булінгу (цькування) або інших дій, та якій «прямо або опосередковано було заподіяно шкоду, незалежно від того, визнано її в офіційному порядку чи такою вона вважає себе сама» [23, с.118-121].

До основних, базових понять загальної віктимології вчені відносять віктимізацію та віктимність. Слід розрізняти ці поняття: «віктимність або віктимогенність – це набуті людиною фізичні, психічні та соціальні риси та ознаки, які сприяють її перетворенню на жертву» [47].

У монографії О. Андроннікової «Виктимное поведение подростков: факторы возникновения и профилактика», авторка визначає віктимність як «набуття людиною фізичних, психічних та соціальних рис, які у своїй сукупності збільшують ймовірність перетворення людини на жертву злочину, нещасного випадку» та складається з інтелектуального і вольового компонентів [3, с. 137]. Віктимізація розглядається авторкою як

процес придбання віктимності.

У своєму дослідженні авторка О. Хархан визначає віктимність як «властивість особистості та одну з детермінант віктимної поведінки. На її думку, віктимність – це взаємозв’язок основних особистісних детермінант людини, певне співвідношення яких формує тип віктимної поведінки і навіть тип віктимності особистості» [51, с. 144]. Авторка виокремлює 4 типи:

- агресивна віктимна особистість – це поведінковий аспект;
- активна (підбурююча) віктимна особистість – це вербальний аспект;
- пасивна віктимна особистість – прихований аспект;
- некритична віктимна особистість – причинно-наслідковий аспект.

У працях Л. Франка ми знаходимо пояснення виникнення віктимності. Автор наголошує, що «виникнення віктимної поведінки в особистості зумовлюється комплексною дією специфічних і неспецифічних чинників різного генезу (психофізіологічного, індивідуально-психологічного і соціально-психологічного характеру)» [48, с.22-23]. Вчений зазначає, що «першорядного значення набуває дослідження віктимності на психологічному рівні, адже це може дати відповідь на основне питання віктимології: чому саме дана особа або дана група осіб (соціальна, демографічна, психологічна) стають жертвами того чи іншого злочину? Для цього, в свою чергу, необхідно дослідити, якою мірою вольові, емоційні та інші психологічні й соціально-психологічні процеси, риси особистості, впливають на ступінь віктимності тих чи тих осіб, як ці риси проявляються в критичний момент конфліктної ситуації, чому за однакових обставин деякі легко стають жертвами шахрайства, зґвалтування, пограбування, булінгу, а інші успішно уникають небезпеки. Вирішення цих та багатьох інших питань, зокрема питання про розробку підстав для соціально-психологічної класифікації постраждалих, дає можливість глибше вивчити причини злочинності й розробити нові рекомендації щодо профілактики певних категорій злочинів, адже

психічними процесами можна управляти, а поведінку людей прогнозувати» [48, с. 22-23].

За результатами дослідження В. Медведева орієнтовне основні психологічні характеристики особистості схильної до віктимної поведінки утворюють: психічні порушення; емоційна нестійкість; зловживання наркотичними речовинами; необережність та неможливість передбачити наслідки власної поведінки; знижена рефлексія та самоконтроль; схильність до невиправданого ризику та авантюризм; конформність, нездатність протистояти психологічному впливу з боку оточення; довірливість, наївність; разгальмованість органічних потягів, не сформованість моральних норм [33, с. 74].

В іншому дослідженні ми знаходимо перелік взаємозалежних психологічних чинників, що обумовлюють віктимізацію особистості. Так у своєму дослідженні Н. Морозова, наводить перелік чинників:

- індивідуально-психологічний чинник, він діє на рівні здібностей та схильностей особистості, особливостей розвитку темпераменту, психо-біологічних передумов поведінки, розвитку емоційної сфери, та інших психологічних утворень, які можуть приводити до ускладнень соціальної адаптації особистості;
- психолого-педагогічний чинник, він визначається недоліками шкільного і сімейного виховання і призводить до розвитку несприятливої міжособистісної ситуації;
- соціально-психологічний чинник, він формує несприятливі особливості взаємодії особистості з найближчим оточенням;
- особистісний чинник, він виявляється у вибірковості середовища спілкування, норм і цінностей оточення, а також в особистих ціннісних орієнтаціях і у розвитку до вольової саморегуляції [35, с. 127].

У своєму дослідженні О. Бантишева наводить іншу типологію чинників віктимної поведінки:

1. Індивідуально-психологічні – це тип темпераменту; тип гендерної ідентичності; тривожність та ригідність; потреба у нових враженнях; самооцінка та самоствавлення; ступінь управління власним життям.
2. Соціально-психологічні – це міжособистісна залежність; сугестивність (наскільки юнак піддається навіюванню з боку інших); почуття емоційного благополуччя і захищеності, що пов'язані з кліматом у сім'ї та відчуття самотності.

Авторка наголошує на тому, що всі ці показники тісно пов'язані між собою і разом складають багатомірну і багаторівневу модель віктимної особистості [8, с.37].

У своїй монографії С. Гарькавець виокремлює два види віктимної поведінки – активну і пасивну. Активну віктимну поведінку він характеризує як спрямування до взаємодії з потенційним злочинцем, встановленням з ним контакту, навіть залицянням. Активну жертву характеризують імпульсивність, схильність до конфліктного стилю спілкування, емоційна нестійкість, невміння бачити себе і ситуацію збоку, слабкий самоконтроль, низький рівень критичності мислення. Натомість, пасивна віктимна поведінка має прояв у покірному виконанні будь-яких вимог. Особи з таким типом поведінки стають жертвою саме через власну бездіяльність. Основними характеристиками пасивної жертви, за С. Гарькавцем, є невпевненість, високий показник конформності, низька самооцінка, негативне ставлення до себе та свого життя, залежність та слухняність [20, с. 34].

Надавши класифікації чинників, які можуть спричинити віктимна поведінку, необхідно звернутися до тлумачення поняття «жертви». Її аналіз вдало зроблений М. Одинцовою. Авторкою виділено два види «жертв»: справжня та вдавана. Справжня жертва є об'єктивно такою і це не залежить від того, вважає себе суб'єкт жертвою злочину, обставин, звинувачує в усьому себе (не помічає своєї віктимності і не усвідомлює її).

Натомість несправжня, вдавана жертва не є такою насправді, але вміє видаватися такою іншим, і таким чином, маніпулює їх жалістю та співчуттям до себе. Такою поведінкою, несправжня жертва змушує інших рятувати її, допомагати, вирішувати власні справи. Така «жертва», насправді, отримує владу над усіма [38].

У дисертаційному дослідженні О. Андроннікової представлено декілька типів жертв, в залежності від характеру особистісних якостей:

- універсальний тип. До цього типу відносяться особи, для яких характерно: яскраво виражені особистісні риси, що визначають їх високу уразливість у відношеннях з оточуючими. Серед різних видів жертв вони можуть бути як з активною віктимною поведінкою, так і з пасивною;
- вибіркового типу. До цього типу відносяться особи, які стають жертвами в певних видах злочину. У таких осіб віктимна схильність може бути зумовлена типовими формами поведінки у поєднанні з характером конфліктних ситуацій;
- ситуативний тип. Особи з таким типом характеризуються середньою віктимністю і стають жертвами здебільшого у результаті збігу ситуативних факторів, небезпека яких для них виявилася нездоланною;
- випадковий тип. Люди стають жертвами випадково, внаслідок збігу обставин, певної ситуації [3, с. 147].

У науковій літературі існує також поняття «багаторазової віктимізації», яка найчастіше проявляється якраз у підлітків і жінок, коли особа вже була на межі безпеки та злочину, причому, саме через власну поведінку, і знов поводитьься так само. Як зазначає О. Бовть, в цьому випадку «багаторазовість віктимізації» – це «своєрідна стійка поведінка, певне психологічне спрямування особистості. При багаторазовій віктимізації ризик стати жертвою від разу до разу постійно зростає, а віктимна поведінка набуває особливої стійкості». Як зазначає автор,

випадкова віктимна поведінка часто пов'язана з відсутністю досвіду, необачливістю, довірливістю. Стійка поведінка тісно пов'язана з активною, наполегливою, багаторазовою віктимізацією, яка характеризується і провокуючою поведінкою. Саме тому однією з форм віктимної поведінки вважають аморальне поводження потенційної жертви, яке досить часто виступає провокуючим [12, с. 14-22].

Російська дослідниця, доктор юридичних наук Г. Репецкая вивчаючи криміналізм суспільства, злочинність та віктимізацію особистості виділяє чотири різновиди віктимності:

1) віктімогенна деформація особистості: виникає як сукупність соціально-психологічних властивостей особистості, які пов'язані з несприятливими особливостями соціалізації людини або її незадовільною соціальною адаптацією (що в психологічному плані виражається в емоційній нестійкості, не контрольованості, підвищеною конфліктністю);

2) професійна (рольова) віктимність: виникає як відповідь на об'єктивну в даних умовах характеристику соціальної ролі людини. Вона не залежить від її особистісних властивостей, але підвищує небезпеку посягання на неї в силу виконання цієї ролі;

3) вікова віктимність: біофізична властивість особистості (люди з інвалідністю, деякі вікові групи населення, яким властиво наявність особистісних психічних особливостей вікової специфіки);

4) віктимна патологія: як наслідок патологічного стану особистості (психічна хвороба або інші важкі соматичні захворювання) [43].

Таким чином, узагальнюючи портрет віктимної особистості, її можна представити через наступні характеристики: егоцентрична чи надто поступлива людина, проявляє конформну поведінку, довірлива й легковірна, часто некритична, внаслідок чого – нездатна передбачити перебіг подій. Це людина з низьким рівнем статевої культури, гіперсексуальна чи сексуально невдоволена, а в комунікативній сфері часто відчуває труднощі у спілкуванні. Супроводжуючи характеристики –

це висока схильність до ризику, нерідко – агресивна.

Для осіб з високим ступенем віктимності характерні: сугестивність, низький рівень освіти, довірливість, низькі когнітивні можливості. Важливим чинником є також рівень освіти. Низький рівень освіти є прямим корелятом віктимологічної поведінки. Люди з низьким рівнем освіти та культури відрізняються помітною агресією, частіше скоюють насильницькі дії, а така поведінка провокує відповідну реакцію. Низький освітній та культурний рівень часто призводить до того, що людина не може усвідомити та оцінити ситуацію, не звертається за захистом до відповідних державних структур. На думку вчених (В. Васильєв, С. Гаркавець, І. Малкіна-Пих та інші) зазначені компоненти і є передумовами віктимної поведінки [20; 32].

1.2. Підлітковий вік як фактор віктимної поведінки. Аналіз детермінант віктимної поведінки у підлітків

Вікова психологія дає визначення підліткового віку як складного періоду статевого дозрівання, психологічного зростання. «Це стадія онтогенетичного розвитку між дитинством і дорослістю (від 11-12 до 16-17 років), яка характеризується якісними змінами, пов'язаними зі статевим дозріванням і входженням в доросле життя» [14, с. 217]. В Україні підлітковий вік співпадає з середньою ланкою шкільного навчання від 11-12 років до 15-16 років. За класифікацією радянської вченої А. Лічко надає наступну класифікацію та розрізняє «молодший підлітковий вік, межі якого 12-13 років, середній підлітковий вік – 14-15 років та старший підлітковий вік – 16-17 років» [30, с. 256]. На думку вченої саме у цей період дитина має високі показники імпульсивності, нестійкої нейродинамики та збудливості, все це супроводжується ще й процесом статевого дозрівання.

Вчені О. Романенко та М. Лукашенко вважають, що «центральною

психологічним новоутворенням в підлітковому віці стає формування у підлітка своєрідного почуття зрілості, як суб'єктивного переживання відношення до самого себе як до дорослого». Фізичне перетворення та формування дає підліткові відчуття дорослості, але його соціальний статус у родині, школі інших соціальних інститутах не змінюється. Як наслідок таких протиріч починається боротьба за самостійність, визнання своїх прав, що неодмінно призводить до конфлікту у системі «дорослий-дитина». Результатом цих процесів є криза підліткового віку. Це один з основних факторів віктимності саме в цьому віці [46, с. 21-31].

Українські дослідники А. Бистров А. та В. Синьов вважають, що при емоційно-вольовій незрілості, готовності до реакцій емансипації та імітації, ще й при слабкому контролі з боку батьків, підліток може легко опинитися під впливом асоціальних елементів, які маскують свою справжню сутність «красивими фразами». Вчені доводять, що така готовність до зазначених поведінкових патернів може обумовити прихильність підлітка до асоціальних елементів суспільства і, як результат, підліток може стати жертвою» [11, с.133].

Дослідниця О. Хархан у своєму дисертаційному дослідженні встановлює, що «першопричиною, яка призводить до відхилень у поведінці, є порушення взаємин підлітка з класом, ізолювання, що спонукає дитину шукати іншої спільності однолітків, чи навіть більш старших школярів, де б знову з'явилася можливість самоствердитися та самореалізуватись як особистості...» [51, с. 144-147].

На думку Н. Морозової, підлітковий вік – це вік підвищеної віктимності, яка спричинена психологічними особливостями, а ті у свою чергу визначають кризову симптоматику: реакція навіюваність, емансипація, недостатня критичність, піддатливість лідерам референтних груп, сексуальне збудження. Наслідками такого поєднання факторів можуть бути неадекватність реакцій, неадекватність поведінкових проявів, невірноваженість, які можуть спричинити підвищену конфліктність [35].

Авторка методики дослідження схильності до віктимної поведінки О. Андронікова у своєму дослідженні зазначає, що «неадекватна самооцінка може виступати як фактор віктимізації підлітків. Завищена самооцінка стає причиною зниження критичності, внаслідок чого людина не може реально оцінити погрозливий характер ситуації; занижена – нерішучості, пасивності, сором'язливості, в такому випадку можна спостерігати пасивний тип віктимної поведінки [5]. Також авторка виокремлює специфічні чинники виникнення віктимної поведінки підлітків:

- спостереження факту насильства або індивідуальний досвід переживання його;
- раніше вікових норм сформований комплекс психологічних якостей (емоційна неадекватна самооцінка, нестійкість, тривожність);
- психологічні особливості підлітків: нерозвиненість моральної свідомості та недостатність критичних і прогностичних функцій когнітивної сфери, що призводить до легкої переконливості, наївності, невміння адекватно реагувати на швидкі зміни в ситуації;
- відсутність відчуття соціальної підтримки, неадекватні стратегії сімейного виховання батька і матері, відсутність впевненості у безпеці вдома [4, с.156].

На думку О. Романенко розвиток особистості підлітка завжди відбувається в умовах групи (спільна діяльність, дружна компанія, колектив однолітків, школа), а також обумовлений статевим дозріванням. Така залежність від референтної групи сильно впливає на становлення особистості, прагнення зайняти не останнє місце в колективі однолітків [45]. Причиною віктимної поведінки учня може стати якраз його соціальний статус в групі. Як пише В. Панок: «...аутсайдерство підлітка у навчальному закладі проявляється актами насильства або цькування, а також його неприйняттям та ігноруванням. Неприйняття може бути пасивним або активним. Ігнорування і неприйняття показує дитині, що

вона зайва у цьому колективі, а якщо потрібна, то тільки для ролі жертви» [39, с.152].

Процес виникнення схильності до віктимної поведінки вдало описує О. Харахан. Дослідниця встановлює закономірність, чому підлітки легко втягуються у віктимні ситуації, де вони стають жертвами. Якщо уявити ситуацію, де для одного з підлітків характерна провокуюча віктимна поведінка, а поведінка іншого не є віктимною, але він все одно буде втягнутий у ситуацію. Взагалі, процес віктимізації має характер наслідування, коли більшість неповнолітніх, що відрізняються віктимною, поведінкою, віктимізують інших підлітків, особливо молодших за віком. Саме так виникає схильність до віктимної поведінки [51].

З огляду на дослідження представлених поглядів вчених можна зроби узагальнення, що для неповнолітніх вірогідність стати жертвою обумовлена сукупністю особистісних якостей, які взаємодіють із конкретною ситуацією, але при цьому головну роль відіграє вік неповнолітнього, а спрямованість поведінки, орієнтації, установка, цілі, наміри, потреби – це все є другорядні фактори, які призводять до віктимної поведінки.

Також слід пам'ятати про характерні для підліткового віку новоутворення: висока мінливість інтелектуальної, емоційної та соціальної поведінки. Особливістю емоційної сфери є те, що, як і у когнітивній, присутня невпевненість у виборі форм реагування. Підлітки випробовують нові почуття, але вони не мають адекватних способів вияву. Мотиваційна сфера характеризується прагненням до самостійності та самоповаги, але ці прагнення зіштовхуються із очікуваннями оточуючих, і це провокує конфлікт, наслідком якого є імпульсивні непередбачувані емоції підлітків.

Таким чином, віктимні підлітки стають ізольовані від соціального середовища, у них бракує досвіду реалізації соціальних ролей, які б допомагали їм реалізовувати емоції та почуття, що є характерними для цих ролей. Емоційна сфера таких підлітків має вид гіпертрофованості, навіть

до стану екзальтованості. Також необхідно сказати про наслідки вказаного вище конфлікту, це може бути агресивна поведінка або тенденція уникати зіткнення. Агресивна поведінка найчастіше проявляється у незгоді з існуючим порядком, у порушенні існуючих законів та правил соціального оточення. А спосіб уникнення може мати опозиційний характер (Я проти всього світу дорослих), і занурення в самого себе, більш характерне для віктимних підлітків. Так у роботах психолога Ю. Швалба наведені дані про дисипативні тенденції підлітків, які якраз й обумовлені незрозумілістю та неприйняттям дорослими таких підлітків. І такий процес є обоюдним [53].

Розгляд чинників підліткової віктимізації не можливий без аналізу процесу соціалізації підлітка у сім'ї. Як відомо, першим інститутом соціалізації особистості (а у нашому випадку й віктимізації) виступає сім'я, на яку покладено певні функції для задоволення потреб її членів. Це господарсько-побутова, виховна, емоційна, функція духовного (культурного) спілкування та ін. Результатом виконання всіх функцій, ми можемо говорити про нормально функціонуючу та дисфункціональну сім'ю. У дисфункціональних сім'ях відбувається порушення здійснення функцій і стає неможливим виконання її членами своїх ролей – батьківської, подружньої дитячої. Такий стан родини перешкоджає особистісному зростанню членів сім'ї та призводить до негативного впливу на потребу в самоактуалізації та самореалізації кожного члена родини [42].

У статті О. Андроннікової «Роль сім'ї у формуванні не адаптивних форм віктимної поведінки дітей» виділені чинники віктимізації підлітків в межах сімейних стосунків.

Першим чинником є *психічні особливості батьків*, які безпосередньо впливають на емоційні переживання дитини. Певні особливості взаємодії батьків з дітьми, які призводять до порушення емоційно-психологічного ставлення підлітків. До таких відносять: гіперопікування, тривожність, відчуття самотності батьків, і як результат - формування у дитини почуття

тривожності, неадекватного оцінювання навколишніх подій. Не менш потужним фактором є фізичні покарання дітей батьками, прояви жорстокості, психологічне насильство, некоректні зауваження та надмірна критика. Така поведінка батьків призводить до викривлення та неадекватного сприймання дитиною свого статусу у сім'ї; порушення особистісних кордонів дитини, наслідками чого є постійне почуття провини у членів такої сім'ї. Велике значення має психологічне неблагополуччя саме матері у родині та прояв нею таких рис, як надмірна імпульсивність, неадекватна самооцінка, жертвовність, емоційна лабільність. Наслідком прояву матер'ю таких рис є певний (віктимний) стиль поведінки дитини у міжособистісних контактах.

Другий чинник – це *соціально-економічний статус сім'ї*. До підвищеної віктимізації підлітка соціально-економічний статус родини може бути представлений у незадовільних побутових умовах, низькій матеріальній забезпеченості та сімейному статусі. Такі фактори мають особливий вплив на підлітка, адже вони оцінюються ще й референтною для нього групою. Супутні фактори, але не менш впливові: розлучення батьків, недостатня соціально-матеріальна підтримка, глибоке почуття провини одного з батьків у розлученні, занадто молодий вік батьків, фінансова нестабільність, низький рівень освіти. Всі ці фактори призводять до нерозуміння або ігнорування потреб підлітка, його відторгнення та, як наслідок, віктимізації.

Третій чинник схильності до віктимної поведінки – це певні *стилі сімейного виховання*. Якщо у родині присутні розбіжність та нефункційність сімейних устоїв, амбівалентність моральних цінностей, домінує конфліктність (між усіма поколіннями родини), зловживання будь-якими наркотичними речовинами одного чи обох батьків, брутальна поведінка з дітьми, все це є прямий шлях дитини до віктимізації [4, с.159].

Таким чином, згідно досліджень О. Анроннікової до чинників формування «невіктимної» поведінки підлітків відносяться: відчуття

соціальної підтримки та включення в соціум, позитивний інтерес і доброзичливість з боку батька, послідовність та демократичність у вихованні з боку матері, емоційна стійкість, відчуття спокою, незалежність, товариськість, самозберігаюча поведінка, самоконтроль, емпатійність та доброзичливе ставлення до інших [3].

Аналіз досліджень психологів Т. Левицької [29, с.172] та М. Одінцової [38] виявив класифікацію стилів сімейного виховання підлітків. За цією класифікацією визначено, що певний тип батьківського ставлення призводить до виникнення тієї або іншої аномалії розвитку, в тому числі й віктимності. Т. Левицька зазначає, що «гіпопротекція, домінуюча гіперпротекція, емоційне відторгнення, потураюча гіперпротекція, підвищена моральна відповідальність, непрогнозовані емоційні реакції, умови жорстких взаємостосунків, суперечливе виховання, все ці стилі сімейного виховання, які призводять до віктимізації підлітків».

Як підсумок ми можемо сказати, що склад, структура сім'ї, особливості стосунків її членів, їх індивідуально-типологічні або фізичні особливості впливають на формування особистості підлітків. Підліток у дисфункціональних родинах оцінює себе як жертву, і такий стан призводить до певного рівня віктимності та способів поведінки.

Визначальна роль у формуванні віктимності належить пережитому у дитинстві, або в підлітковому віці, насильству. Представники різних теоретико-емпіричних підходів наголошують на негативному впливі на особистість та психіку підлітка психічного та фізичного (зокрема, сексуального) насильства. Проявом такого насильства зазвичай є: знущання, приниження, побиття, сексуальні домагання, нанесення інших тілесних ушкоджень, маніпулювання, образливі висловлювання на адресу дитини тощо.

Російська дослідниця С. Ільїна виявила залежність між фізичним насильством, інцестом та алкоголізацією батьків. Вона здійснила порівняльне вивчення статистичних даних насилля у середині родині та

зовнішньо родинного насилля. Її аналіз виявив, що середній вік жертв інцесту складає 6-7 років, тоді як середній вік потерпілих від зґвалтування є значно більшим – 13-14 років [27].

На основі своїх досліджень вчена стверджує, що існують сенситивні до насилля періоди у житті індивіда. Такі періоди характеризуються анатомо-фізіологічними, гормональними, емоційно-особистісними та психосексуальними змінами у житті дитини, і роблять жертву більш «привабливою» для травми. Такі періоди є небезпечними як до сексуального насилля, так і жорстокого поводження з дитиною, тілесних покарань, психологічного насилля. Зміни фізичної зовнішності та поведінки дитини викликають у батьків швидко все виправити, такі зміни ніби провокують не тільки потенційного насильника, але й батьків. Такою поведінкою такі батьки ніби «виховують» своїх «дорослих» дітей. Дослідниця пише: «Основні типи викривленого батьківського ставлення – депривація та симбіоз – лягають в основу формування віктимної особистої організації, яка змушує її володаря усе наступне життя викликати на себе ті або інші насильницькі дії» [27, с. 132].

Підводячи підсумки, ми можемо виокремити групу соціальних чинників формування віктимної особистості у підлітковому віці. До них відносять погане матеріальне забезпечення сім'ї, асоціальний та аморальний спосіб життя батьків, емоційна депривація дитини, незадовільні стосунки з однолітками, боулінг з боку однолітків, вчителів, причетність до антисоціальних груп, наявність фізичних або психічних дефектів. Зазначені чинники прямо не впливають на формування віктимної поведінки, адже кожен з цих чинників сам по собі не завжди призводить до віктимізації особистості, але ці чинники обумовлюють формування високий рівень тривожності та агресивності, неадекватної самооцінки, емоційно-вольову нестійкість, і саме ці індивідуальні особливості підлітків впливають на готовність стати жертвою насилля.

Інша група – це психологічні чинники формування віктимності та

віктимної поведінки в підлітковому віці. До них вчені відносять: криза ідентичності; негативна або несформована Я- концепція, недостатня зрілість моральних переконань; схильність до опору, протесту, боротьби проти світу авторитетів; недостатній рівень регуляції щодо можливості у подоланні труднощів; прагнення нових, ризикованих відчуттів; суперечливість та непередбачуваність характеру; неадекватне реагування та схильність перебільшувати важливість проблеми; непереборне прагнення почуватись дорослим; підвищена увага та тривожність з приводу пубертатних змін та прийняти власної сексуальності; прагнення до незалежності та виходу від сім'ї; поведінкові реакції, на кшталт: емансипації, угруповання, захоплення; [3; 15; 51; 54].

Отже ми можемо підвести підсумок, що підлітковий період є сензитивним для формування схильності до віктимізації особистості. Саме наявність соціально-психологічних чинників можуть виступати провокуючими факторами, які підвищують віктимність поведінки підлітка. Найголовнішими з них є: не сформованість адекватного сприймання себе, світу, та свого місця в ньому, не сформованість світогляду на життєвої позиції, емоційна нестабільність особистості цього вікового періоду, нездатність контролювати та адекватно виражати власні емоції та переживання, вступ до асоціальної групи однолітків, деструктивні сімейні стосунки та викривлені стилі сімейного виховання.

1.3. Особливості механізмів психологічного захисту у підлітків схильних до віктимної поведінки

Питання прояву та формування захисних механізмів особистості постає у науковій літературі протягом багатьох років. Причиною тому є, що захисні механізми вивчаються з боку їх природи, чинників, що впливають на їх прояв, умови походження, їх поєднання та прояви у різних життєвих ситуаціях, у віковій психології, тощо.

Щоб розглянути питання трактовки «захисні механізми»

особистості, то слід згадати Е. Еріксона, який у захисних механізмах вбачав засіб, який сприяє самозбереженню індивіда, а І. Стойков стверджував, що «діяльність захисних механізмів приводить до внутрішньої рівноваги, стабільності та узгодженості» [7].

Загальновідомо, що у 1894 році З. Фройд першим ввів поняття «механізмів психологічного захисту». За З. Фройдом, захисні механізми є природженими, запускаються в екстремальній ситуації та виконують функцію «зняття внутрішнього конфлікту» [49]. За А. Фройд «всі механізми психологічного захисту, допомагають Я у боротьбі з інстинктами та мотивовані інстинктивною тривогою, об'єктивною тривогою та тривогою свідомості» [50].

За Е. Берном, механізми психологічного захисту – це є ігри, які являють собою цілі захисні стратегії. Головне призначення цих ігор-стратегій: запобігти проникненням у самосвідомість інформації, яка могла б зашкодити уявленням про себе й партнера у спілкуванні. Ігри, як і всі механізми психологічного захисту, виконують певну адаптивну функцію: «сприяють стабілізації у внутрішньо особистісному плані, дозволяючи зняти напругу та уникнути психологічно небезпечних ситуацій, а також зберігають вигідну константну трансакцій, що склалися, не допускаючи до свідомості партнерів дійсної мотивації ігрового спілкування» [9].

З екскурсу у історію вивчення поняття «механізми психологічного захисту» ми бачимо різноманітні форми й механізми психологічного захисту, які функціонують у повсякденному досвіді будь-якої людини. Вони є мотивом поведінки, прихованим від неї самої та від недосвідченого спостерігача чи учасника спілкування. Психологічний захист є одним з найсуперечливіших конструктів у структурі особистості, оскільки одночасно він сприяє її стабілізації, а з іншого боку – дезорганізації. За висловлюванням Н. Нікольської «вносячи іноді елементи комфорту в процес спілкування, надмірно інтенсивний психозахист може спонукати дискомфортний перебіг і недосягнення його результатів» [37].

О. Гошовська у статті «Структурно-функціональні особливості психозахисту в процесі самоприйняття підлітків» розглядає психологічний захист як «сукупність несвідомих психічних процесів, що оберігають психічний світ особистості від небезпечних негативних та деструктивних дій внутрішньо психічних і зовнішніх імпульсів» [22]. Авторка наголошує, що психологічний захист є особливою формою психічної активності, яка дає змогу тимчасово полегшити психоемоційні чи когнітивні конфлікти й зняти психоемоційну напруженість у міжособистісних стосунках. Головним завданням психозахисту є обмеження свідомості від негативних, травмівних і деструктивних переживань та тенденцій.

На думку М. Юркової, однією з головних особливостей психологічного захисту є компенсаторні можливості окремих захисних механізмів як їх компонентів. Дослідниця відзначає, що «структура психозахисту не є абсолютною, однак виступає генетично відносною в процесі соціалізації та змінюється в плані статевої диференціації. Характер і міра вираженості окремих компонентів структури психологічного захисту стійке пов'язані з особистісними властивостями людини» [55].

Сучасні дослідники розглядають психологічний захист особистості «як інтрапсихічну адаптацію за рахунок підсвідомої переробки інформації». Психологічний захист – це фіксована, не гнучка стратегія реагування на реальну чи удавану загрозу за допомогою дії механізму відчуження, це є необхідним регулятором психічного гомеостазу з одного боку, а з іншого – обумовлюють його порушення.

Наведемо авторську розробку структури механізмів психологічного захисту за Т. Кирпенко, Ю. Бохонковою.

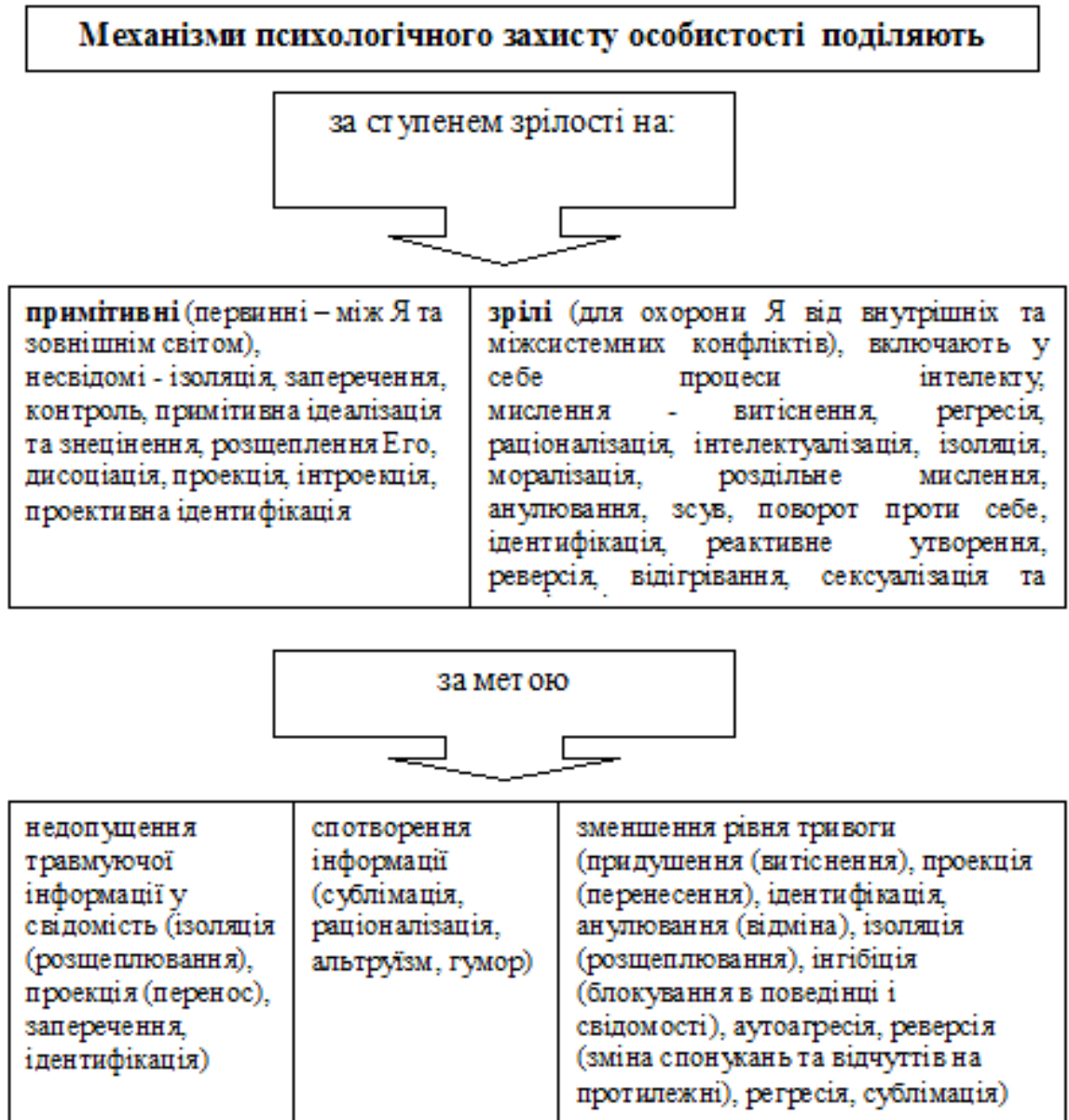

Рис. 1.1. Структура механізмів психологічного захисту за Т. Кирпенко, Ю. Бохонковою [34, с.147]

Згідно рис. 1.1. авторки Т. Кирпенко та Ю. Бохонкова до позитивних дії механізмів психологічного захисту відносять: швидкість актуалізації; численність та варіативність; зумовленість суб'єктивними факторами та встановлення енергетичного балансу системи «суб'єкт-ситуація». До негативних наслідків психологічного захисту відносять: поверхневий характер розв'язання проблеми; труднощі у довільній регуляції; значні енергетичні та психічні втрати; збільшення інформаційного розриву між суб'єктом та ситуацією; закріплення ригідних форм поведінки.

Говорячи про механізми психологічного захисту, ми не можемо не торкнутися питання «копінгу», адже дуже часто ці поняття застосовують разом, іноді їх підмінюючи. В другій половині ХХ сторіччя на зміну захопленню вивчення питання психологічних захистів у дослідженнях психологічного стресу прийшов інтерес до проблеми подолання (опанування, копінгу). З терміну «копінг-механізмів» зрозуміло, з одного боку, їхня близькість до захисних механізмів, а з іншого – їхні відмінності за параметрами активності (конструктивності) – пасивності (не конструктивності).

Ще в 1962 році у психологічній літературі вперше з'явився термін «coping». Л. Мерфі вивчав питання, як діти долають кризи розвитку та застосував цей термін для позначення особливостей поведінки, подолання кризи. Як окрема теорія опанування особистістю скрутними життєвими ситуаціями (копінгу) виникла у психології в другій половині ХХ століття. В той час під копінгом розуміли когнітивні і поведінкові спроби здолати (опанувати) кризові зовнішні або внутрішні вимоги. Це ті вимоги, що постійно змінюються, та які особистість оцінює як напруження, це ті виклики життя, які перевищують можливості людини і вона не може впоратися із ними [57, р.23].

Але говорячи про «копінг» ми не можемо не згадати Р. Лазаруса, який в 1966 році у своїй книзі «Psychological Stress and Coping Process» надав визначення «копінгу», як «усвідомлення стратегій подолання стресу й інших подій, що породжують тривогу. Копінг-поведінка – це змінні когнітивні і поведінкові спроби впоратися зі специфічними вимогами, які оцінюються, як такі, що перевищують ресурси людини» [58, С.144].

У сучасній науковій літературі існує достатньо велика кількість різних класифікацій стратегій копінг-поведінки. Можна виділити основні критерії, цих класифікації: сфокусований на емоції копінг – спрямований на врегулювання емоційної реакції; проблемний копінг – спрямований на те, щоб впоратися з проблемою або змінити ситуацію, яка її викликала;

«прихований» внутрішній копінг – це когнітивне рішення проблеми, результатом якого є зміна неприємної ситуації; «відкритий» поведінковий копінг, він орієнтований на поведінкові дії; успішний копінг – людина використовує конструктивні стратегії, що призводять до подолання важкої ситуації; неуспішний копінг – використання неконструктивних стратегій, що перешкоджають подоланню важкої ситуації [44, с.258].

Таким чином, на основі наукових джерел, ми можемо розглядати психологічний захист і копінг-поведінку як комплекс єдиних механізмів адаптивної поведінки. Тобто як механізми психологічного самозахисту, що включає різні рівні регуляції (як неусвідомлювані, так й усвідомлювані). Вдале поєднання цих понять розробив І. Абітов [1], який виділяє поведінку подолання, яка, в свою чергу, поєднує в єдиний конструкт механізми психологічного захисту, копінг-стратегії та механізми антиципації в єдності їхніх функцій. Виділені вченим розбіжності представлені у табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Співвідношення між копінг-стратегіями та механізмами психологічного захисту за І. Абітовим [1]

Параметр	Копінг-стратегії	Механізми психологічного захисту
Ступінь усвідомлення	Свідомі	Неусвідомлювані
Мета	Адаптація до навколишнього середовища	Зниження психічної напруги
Характер пристосування	Активний	Пасивний
Основні види	Поведінкові, когнітивні, емоційні	Вищі та примітивні
Можливості корекції	Можливість опанування за допомогою навчання усвідомлюваних адаптивних стратегій поведінки	Корекція за допомогою усвідомлення неусвідомлюваних захисних механізмів

Згідно табл.1.1 її автор вважає, що «механізми психологічного захисту, копінг-стратегії і механізми антиципації мають єдину функцію».

Автор об'єднує їх в єдину структуру, і дає поняттям «опанувальна поведінка». В його дисертаційному дослідженні доведено, що всі механізми тісно пов'язані між собою. Він виокремлює такий види «опанувальної поведінки», як «випереджальне опанування» – діє на передбачення стресових ситуацій, знижує напруженість копінг-поведінки. Автор проводить послідовність між копінгом та механізмами психологічного захисту, а саме: неможливість подолати стресову ситуацію з використанням копіngu запускає в дію психологічні захисти. При цьому, вчений відносить копінг-стратегії до усвідомлюваних активних механізмів психологічного самозахисту, а захисні механізми до пасивних, неусвідомлюваних, більш примітивних механізмів [1].

Тематика нашого дослідження потребує з'ясування особливостей становлення та прояву механізмів психологічного захисту у підлітковому віці. Говорячи про механізми самозахисту ми не можемо не торкнутися таких вікових особливостей підліткового віку, як самооцінка, образу Я, Я-концепція, особистісна рефлексія, само осмислення, самоприйняття та саморозуміння тощо.

Підлітковий вік – це вік переходу до дорослості, який супроводжується проблемним характером вікових змін й ускладнюються на основі основних психічних новоутворень, сензитивності та інших параметрів психоструктури підліткового віку. Такі особливості вікового періоду призводять до того, що підлітки часто й активно застосовують різнотипні механізми психологічного захисту. Як пише О. Гошовська: «підлітки в складний перехідний період досить часто не готові до нових жорстких вимог суспільства, не спроможні зробити самостійний вибір та взяти на себе відповідальність за власну поведінку, за своє майбутнє, а отже, вимушені вдаватися до різних способів психологічного захисту й стратегій подолання кризових та конфліктних ситуацій. Почуття дорослості, що притаманне підліткам як важливий фактор особистісного самоствердження, можуть пригнічувати й блокувати дорослі, тому діти

задля віднаходження шляхів розвитку та саморозвитку цього психічного новоутворення вдаються до різноманітних поведінкових тактик і стратегій» [].

Такі складні новоутворення, фізіологічні зміни та виклики соціуму викликають потребу в самоосмисленні та самовизначенні, що у свою чергу створює високу емоційну напругу. Як наслідок таких змін, ми спостерігаємо неадекватні способи зняття напруги та тривоги, не вміння впоратися з життєвими труднощами (внаслідок невеликого життєвого досвіду та не володіння життєвими навичками) підлітки не можуть використовувати ефективні механізми психологічного захисту та стратегії подолання й удаються до деструктивних форм захисної поведінки. Такі деструктивні форми поведінки – це шлях до віктимної поведінки.

Так дослідниця Н. Завацька афективні переживання дитини пов'язує з переживаннями, в основі яких лежить незадоволеність базових потреб підлітка або конфлікт між ними. Авторка наголошує, що у підлітків домінують потреби у позитивному оцінюванні дорослих, потреба у спілкуванні з однолітками, потреба в самоповазі, потреба у прийнятті колективом класу. Цей не повний перелік потреб, якщо він не задовольняються, вмикає механізми психологічного захисту [25, с.224].

Дослідник С. Духновський у своїй монографії на основі аналізу експериментальних даних виокремив три форми переживання підлітком критичних ситуацій:

1. – реактивна, яка призводить до виникнення фобічних станів, нервово-психічної напруги. Така форма вмикає ситуаційні захисні механізми. Це неусвідомлювані паттерни поведінки, вони виникають незалежно від свідомих намірів;
2. – опанувальна, при якій відбувається усвідомлення ситуації та свідоме використання активних адаптивних копінг-стратегій. Ця форма характеризується переживанням ситуації і виступає в

якості діяльності. У підлітка формується досвід й починають формуватися стильові захисні механізми;

3. – захисно-компенсаторна форма механізмів. Ця форма ґрунтується на основі минулого досвіду (як позитивного, так і негативного), коли формуються індивідуальні стилі переживання. Вони сприяють появі суб'єктивного відчуття розв'язання конфлікту, що також може свідчити про деяку редукацію емоційної напруги й закріплює такий вид психологічного захисту. Якщо переважає позитивний досвід в подоланні критичних ситуацій, то формуються конструктивні стилі переживання та вирішення критичної ситуації. Навпаки, негативний досвід, призводить до розвитку захисно-компенсаторних утворень у вигляді різних форм девіацій [24].

Отже, аналіз досліджень свідчить, що саме у підлітковому віці людина починає свідомо ставити цілі самореалізації, самовдосконалення, тобто, переходить до саморозвитку. Підліток починає по-новому усвідомлювати власні бажання, мотиви, потреби та керувати власною поведінкою. Цей період характеризується здатністю до планування, проектування власного майбутнього, розвивається рівень саморегуляції й самоорганізації. На цьому етапі онтогенезу активно формується самооцінка та самопізнання.

Результати теоретичного дослідження проблематики дають змогу зробити такі висновки:

1. Теоретичний аналіз сучасних джерел з психології щодо проблеми віктимної поведінки свідчить, що науковці різних галузей психологічного напряму розглядають віктимність як набуті психічні й соціальні риси та ознаки людини, а також не викреслюють й фізичні особливості підліткового періоду. Такий спектр особливостей може перетворити підлітка на схильного до перетворення на жертву, а отже й до віктимної поведінки. Такий процес називають віктимізацією особистості.

2. Виявлено, що віктимність складається з інтелектуального та вольового компонентів і є сукупністю внутрішніх чинників. Зокрема, сучасні науковці зазначають, що спрямованість особистості підлітка обумовлює його схильність до різних видів віктимної поведінки. На підставі вивчення наукових джерел, нами з'ясовано, що головна ознака віктимної поведінки – це або бездіяльність, або здійснення певних дій, які спричиняють ситуацію, що людина опиняється в ролі жертви. Велике значення для соціалізації підлітка має саме тип віктимної поведінки.

3. Обґрунтовано, що особливо уразливими до віктимної поведінки є підлітки. Їх поведінка завжди відрізняється підвищеною неадекватністю, не конструктивними формами виходу з критичних ситуацій. Виявлені чинники віктимізації підлітків. Це сукупність особистісних якостей, індивідуально-психологічними особливостей: схильність до ризику, тривожність, нестійка самооцінка та ін.

4. Механізми психологічного захисту пояснюється як притаманна будь-якій людині адаптивна стратегія поведінки у різних життєвих ситуаціях, які несуть загрозу сформованій картині світу. Саме підлітковий вік є переломним у формуванні адаптивних та не адаптивних механізмів психологічного захисту, і вибір тих, чи інших форм захисту може призводити до схильності віктимної поведінки.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СХИЛЬНОСТІ ДО ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА МЕХАНІЗМІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ У ПІДЛІТКІВ

2.1. Обґрунтування завдань, процедури та методики проведення дослідження

Головне завдання емпіричного дослідження встановити особливості схильності підлітків до віктимної поведінки, з'ясувати соціально-психологічні передумови її виникнення та механізми психологічного захисту.

В першу чергу це завдання потребувало надійні та стандартизовані методи діагностики. В психологічних дослідженнях присвячених вивченню віктимності використовують різні опитувальники та методики, які вивчають як детермінанти так і наслідки віктимної поведінки. Такими відомими методами є: методика «Схильність до віктимної поведінки» (О. Андроннікова), методика «Вивчення особливостей віктимної поведінки підлітків – шкали ТВП («Тест прояву віктимної поведінки»), методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації (Т. Холмса та Р. Раге), методика «Індекс задоволеності життям» (Н. Паніної), тест життестійкості (С. Мадді), методика діагностики рівня суб'єктивного контролю (Дж. Роттера), методика дослідження самоставлення (В. Століна, Л. Пантелєєва), методика самоакцептації підлітків і сприймання батьківських установок стосовно них (М. Алексєєва, О. Насонова), методика діагностики ситуативної й особистісної тривожності (Ч. Спілбергера, Ю. Ханіна) та ін.

Кожна з названих методик чи опитувальників застосовується за умовами проведення та завдань дослідження експериментатора. Тому ми підібрали комплекс методів емпіричного аналізу віктимної поведінки та

механізмів психологічного захисту спираючись на особливості нашої емпіричної вибірки та вікові особливості групи.

До складу загальної вибірки увійшли 136 підлітків (78 хлопців та 58 дівчат) Тарасівського закладу ПЗСО Виноградівської сільської ради Олешківського району Херсонської області. Вік випробуваних був від 12 до 16 років. З повних родин 68%, з неповних – 32% (85% підлітків виховувалися матір'ю, 15% – батьком). Усі респонденти дали згоду на участь у дослідженні, випробувані на обліку у психіатра на момент дослідження не знаходились, дослідження проводилось у присутності практичного психолога закладу освіти. Дослідження проводилося нами упродовж 2019-2020 рр.

На першому етапі емпіричного дослідження ми застосували методикау «Схильність до віктимної поведінки» (О. Андроннікової) з метою виявлення підлітків схильних до віктимізації. На другому етапі, ми сформували дві вибірки, до складу першої увійшли підлітки, які виявили віктимна поведінку, а до складу другої ті, хто не має схильності до віктимізації. Подальший аналіз торкався порівняння двох вибірок на чинники прояву віктимної поведінки.

1. Методика «Схильність до віктимної поведінки» (О. Андроннікової). Авторка цієї методики розробила опитувальник для вимірювання саме схильності особистості до реалізації різних форм віктимної поведінки. Опитувальник дозволяє дослідити соціальні й особистісні настанови підлітків. Тест-опитувальник представляє набір стверджувальних висловлювань, кількістю 86, а обробка результатів являє собою перехід в стени та спеціалізовані психодіагностичні шкали, які встановлюють схильність індивіда до реалізації окремих форм віктимної поведінки. Вимірювання віктимності містить такі шкалами: реалізованої віктимності, схильність до агресивної віктимної поведінки, схильність до залежної та безпорадної поведінки, схильність до гіперсоціальної віктимної поведінки, схильність до саморуйнівної поведінки, схильність

до некритичної поведінки. О. Андроннікова пропонує здійснювати поділ за рівнями віктимності: «нормальний рівень віктимності» - такі особистості характеризуються високою адаптацією; «середньостатистичний рівень віктимності», такий рівень залежить від особливостей соціальних умов і прийнятої соціокультурної норми віктимності; «високий рівень віктимності» обумовлений специфічними якостями особистості, які підвищують ступінь її уразливості і знижують рівень адаптації. Опитувальник призначений для обстеження осіб підліткового і юнацького віку [5].

1. Тест на міжособистісну залежність (любовну, від партнера, в дитячо-батьківських відносинах) (Р. Гіршфільда, адаптація О.П. Макушіна).

Тест-опитувальник на міжособистісну залежність (Interpersonal Dependency Inventory) був створений Р. Гіршфільдом у 1977 році, а адаптований О.П. Макушіною. У психології поки не створено спеціальної методики, яка б діагностувала залежності у міжособистісних відносинах, але дана методика широко використовується для діагностики залежності від іншої людини, від любовної залежності, від партнера, в широкому розумінні цього слова, в дитячо-батьківських відносинах. Опитувальник складається з 48 тверджень, які розподіляються по 3 шкалами:

- 1) емоційна опора на інших (ЕО) (Emotional Reliance on Others, 18 питань);
- 2) невпевненість в собі (Н) (Lack of Self-Confidence, 16 питань);
- 3) прагнення до автономії (А) (Assertion of Autonomy, 14 питань) [31].

3. Методика «Індекс життєвого стилю (Life Style Index, LSI)» Р. Плутчика у співавторстві з Г.Келлерманом і Х.Р.Контом (1979 р). Російськомовна версія адаптації розроблена Л. Й. Вассерманом з колегами у Психоневрологічному інституті ім. В.М. Бехтерева [16].

Тест використовується для діагностики різних механізмів психологічного захисту. Механізми психологічного захисту розвиваються

в дитинстві для стримування, регулювання певної емоції. Передбачається, що існує вісім базисних захистів, які тісно пов'язані з вісьмома базисними емоціями псіхоеволюційної теорії. Існування захистів дозволяє опосередковано виміряти рівні внутрішньоособистісних конфліктів, тобто дезадаптовані люди повинні використовувати захист у більшій мірі, ніж адаптовані особистості. Механізми захисту допомагають людині зберегти стабільність своєї самооцінки, уявлення про себе і про світ. Так само вони можуть виступати в ролі буферів, намагаючись не допустити дуже близько до свідомості надто сильні розчарування і загрози, які приносить нам життя.

Опитувальник призначений для діагностики механізмів психологічного захисту «Я» і містить 97 тверджень. Вимірюються вісім видів захисних механізмів: витіснення, заперечення, заміщення, компенсація, реактивне утворення, проєкція, інтелектуалізація (раціоналізація) і регресія. Кожному з цих захисних механізмів відповідають від 10 до 14 тверджень, що описують особистісні реакції людини, які виникають у різних ситуаціях. На основі відповідей будується профіль захисної структури респондента.

4. Методика «Діагностика копінг-поведінки в стресових ситуаціях» (С. Норман, Д.Ендлер, Д.Джеймс, Д.Паркер в адаптації Т. Крюкової).

Опитувальник «Копінг-поведінка у стресових ситуаціях (Coping Inventory for Stressful Situations)», був розроблений канадськими вченими С. Норманом, Д. Ендлером, Д. Джеймсом, М. Паркером у 1990 р. та адаптований у 2001 р. Т. Крюковою. Канадські дослідники Е. Ендлер і Д. Паркер виділяють три основні стилі копінг-поведінки: проблемно - орієнтований копінг (спрямований на вирішення завдань); емоційно - орієнтований копінг (орієнтований на регуляцію емоцій); копінг, орієнтований на уникнення. Окремо виділяють такі субшкали як відволікання та соціального відволікання [18].

5. Методика «Індикатор копінг-стратегій» (Coping Strategy Indicator, CSI, Д. Амірхан, 1990, в адаптації Н.Сироти, 1994, В. Ялтонського, 1995).

Перелік тверджень методики сформовано з використанням анкети, де респонденти зазначають, які засоби вони використовують задля виходу зі стресових ситуацій. При створенні методики було визначено 33 найпоширеніші індикатори, які стали основними копінг-стратегіями (по 11 пунктів у кожній): вирішення проблем, пошук соціальної підтримки та уникнення [56].

Індикатор копінг-стратегій це один з найбільш вдалих інструментів дослідження базисних стратегій поведінки людини. Головна мета цього опитувальника полягає в тому, що всі стратегії поведінки, які формуються у людини в процесі життя, можна поділити на три групи:

Стратегія вирішення проблем – це активна стратегія поведінки. При цій стратегії людина використовує всі наявні у неї особистісні ресурси для пошуку можливих способів ефективного вирішення проблеми.

Стратегія пошуку соціальної підтримки – також активна поведінкова стратегія, але людина для ефективного вирішення проблеми звертається за допомогою і підтримкою до оточуючих, а саме сім'ї, друзів, значущих інших.

Стратегія уникнення – поведінка, при якій людина намагається уникнути контакту з навколишньою дійсністю, «закритися» від вирішення проблеми. Зазвичай людина обирає пасивні способи уникнення (наприклад, втечу у хворобу або вживання алкоголю, наркотиків) або активні способи уникнення – суїцид. Ця стратегія уникнення – є одна з провідних поведінкових стратегій при формуванні дезадаптивної поведінки. Якщо людина використовує саме цю стратегію, то це свідчить про недостатній розвиток особистісних копінг-ресурсів і навичок активного вирішення проблем. Однак необхідно враховувати, що ця стратегія може носити адекватний або неадекватний характер, та буде

залежить від стресової ситуації, віку і стану ресурсної системи особистості. Найбільш ефективним для людини є застосування всіх трьох стратегій поведінки, в залежності від ситуації [26, с.175.].

6. Тест-опитувальник самоствавлення (В. В. Століна, С. Р. Пантєлєєва).

Тест опитувальник самоствавлення побудований відповідно до розробленої В. В. Століним ієрархічної моделі структури самоствавлення. Дана версія опитувальника дозволяє виявити три рівні самовідношення, й відрізняються за ступенем узагальненості:

- 1) глобальне самоствавлення;
- 2) самоствавлення, диференційоване за самоповагою, аутосімпатією, самоінтересом і очікуванням ставлення до себе;
- 3) рівень конкретних дій у відношенні до свого «Я».

Опитувальник включає наступне шкали:

Шкала S - вимірює інтегральне почуття «за» чи «проти» власне «Я» випробуваного.

Шкала I - самоповага.

Шкала II - аутосімпатія.

Шкала III - очікуване ставлення від інших.

Шкала IV - самоінтерес.

Опитувальник містить також сім шкал спрямованих на вимірювання прояву установки на ті чи інші внутрішні дії на адресу «Я» досліджуваного.

Шкала 1 - самовпевненість.

Шкала 2 - ставлення інших.

Шкала 3 - самоприйняття.

Шкала 4 - самокерівництво, самопослідовність.

Шкала 5 - самозвинувачення.

Шкала 6 - самоінтерес.

Шкала 7 - саморозуміння.

«Глобальне самоставлення» – внутрішньо недиференційоване почуття «за» і «проти» самого себе. Самоповага – шкала з 15 пунктів, яка об'єднала твердження, що стосуються «внутрішньої послідовності», «саморозуміння», «самовпевненості». «Аутосимпатія» – шкала з 16 пунктів, яка об'єднує пункти, в яких відображено дружність-ворожість до власного «Я». У шкалу увійшли пункти, які визначають «самоприйняття», «самозвинувачення». «Самоінтерес» – шкала з 8 пунктів, відображає міру близькості до самого себе, інтерес до власних думок і почуттів, готовність вступати у діалог з собою, впевненість у своїй унікальності для інших. «Очікуване відношення від інших» – шкала з 13 пунктів, що відображають очікування позитивного або негативного ставлення до себе оточуючих [21;40].

7. *Методика Ч. Спілбергера «Шкала самооцінки особистісної тривожності» в адаптації Ю. Ханіна.*

Цей тест визнаний надійним і інформативним способом самооцінки рівня особистісної тривожності (як стійкої характеристики людини) та тривожності в даний момент (реактивної тривожності як стану). Реактивна тривожність проявляється у напрузі, занепокоєнні. Особистісна тривожність характеризує стійку схильність сприймати велике коло ситуацій як загрозливі, реагуючи станом тривоги. Високий рівень особистісної тривожності прямо корелює з наявністю невротичного конфлікту, емоційними, невротичними зривами. [28, с.104].

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження підлітків, які схильні до віктимної поведінки

За структурою нашого дослідження на першому етапі емпіричного дослідження ми застосували методика «Схильність до віктимної поведінки» (О. Андроннікової) з метою виявлення підлітків схильних до віктимізації. Ми не робили поділ за статтю, адже це не було предметом нашого дослідження і головна мета була виявити чинники та механізми

Результати представлено у табл. 2.1

Таблиця 2.1.

**Результати дослідження схильності підлітків до різних типів
віктимної поведінки у % (за методикою «Схильність до віктимної
поведінки» О. Андронікової)**

Типи віктимної поведінки підлітків	Відхилення кількісних показників від норми		
	<i>вище</i>	<i>середнє</i>	<i>нижче</i>
реалізована віктимність	47,16	26,48	26,36
схильність до агресивної віктимної поведінки	50,41	24,13	25,46
схильність до саморуйнівної поведінки	40,25	29,31	30,44
схильність до залежної та безпорадної поведінки	24,97	36,47	38,56
схильність до гіперсоціальної віктимної поведінки	37,18	22,35	40,47
схильність до некритичної поведінки	37,86	25,85	36,29

Шкала *реалізованої віктимності* виявила наступний розподіл: 26,36 % підлітків за даною шкалою виявили результати нижче норми, очевидно, що такі підлітки нечасто потрапляють до критичних ситуацій або вони вже виробили захисний спосіб поведінки, вони застосовують такі механізми психологічного захисту, які виявляються конструктивними у небезпечних ситуаціях. Однак внутрішня готовність до віктимної способу поведінки присутня. Швидше за все, відчуваючи внутрішній рівень напруги, такі підлітки прагнуть взагалі уникати ситуації конфлікту. 47,16 % наших респондентів мають показники вище норми – це означає, що вони досить часто потрапляють в ситуації, які неприємні або навіть небезпечні для їх здоров'я і життя. Причиною цього є схильність особистості діяти певними, провідними способами, тобто механізми психологічного захисту можуть бути не ефективні. Найчастіше це – прагнення до агресивної, необдумані,

імпульсивні дії спонтанного характеру.

Аналіз таблиці свідчить, що *агресивна віктимна поведінка* має місце у 50,41 % (вище відхилення від норми) підлітків і згідно норм опитувальника такі підлітки є підвищено віктимогенними внаслідок прояву власної агресії. Це може бути або напади на тих, хто заподіяв шкоди, або провокуюча поведінка (образа, наклеп, знущання і т. ін.). Для цього типу характерне навмисне створення конфліктної ситуації, поведінка підлітків є реалізацією антигромадських, антисоціальних установок, і агресивність виявляється відносно певних осіб, і в певних соціальних ситуаціях, і неперсоніфікованою за об'єктом. Такі підлітки легко піддаються емоціям негативного характеру, яскраво їх проявляють, достатньо домінантні та нетерплячі. З урахуванням мотиваційної та поведінкової характеристик цього типу віктимної поведінки можуть мати прояв у таких типах особистості: корисливий, сексуальний (статева розбещеність), пов'язаний з побутовими конфліктами (скандаліст), алкоголік, особа психічно хвора та інші.

25,46 % у нашому дослідженні підлітків мають агресивну віктимна поведінку нижче від норми. Цей результат є добрим, але для осіб даного типу характерним є зниження мотивації досягнення, спонтанності. Можлива висока уразливість. Поряд з такими характеристиками присутній хороший самоконтроль, прагнення дотримуватися прийнятих норм і правил, виявляється стабільність у збереженні інтересів і цілей, установок.

Шкала *схильності до саморуйнівної поведінки* – це модель активної віктимної поведінки. 40,25 % підлітків нашої вибірки мають результати вище норми. Жертовність, як риса особистості пов'язана з активною поведінкою людини, яка провокує ситуацію віктимності своїм зверненням. Для потерпілих характерна поведінка двох видів: провокуюча, якщо для заподіяння шкоди залучається інша особа, і саморуйнівна, яка характеризується схильністю до ризику, поведінки, яка не має мети, необдумана, часто є небезпечною для себе і оточуючих. Такі підлітки

можуть не усвідомлювати наслідків своїх дій або не надавати їм значення, сподіваючись, що все минеться добре. З урахуванням специфіки поведінки і ставлення до наслідків в рамках цієї шкали можуть бути такі типи: свідомий підбурювач (звертається з проханням про заподіяння йому шкоди), необережний підбурювач (поведінка об'єктивно провокує злочинця на заподіяння шкоди, але сам потерпілий цього в належній мірі не усвідомлює), свідомий саморуйнівник (особа, навмисне заподіює собі фізичну або моральну шкоду), необережний саморуйнівник (шкода заподіяна власними необережними діями в процесі здійснення іншого умисного або необережного злочину).

30,44 % підлітків виявили цей тип нижче норми. У них домінує активна турбота про власну безпеку, намагання захистити себе від помилок, неприємностей. Такий тип поведінки призводить до пасивності особистості за принципом «краще нічого не робити, ніж помилятися». Такі типи підлітків характеризуються підвищеною тривожністю, підозрілістю, схильністю до страхів.

Шкала *схильності до залежної та безпорадної поведінки* – це модель пасивної віктимної поведінки. 24,97 % підлітків у вибірці виявили результати за цією шкалою вище норми. Це такі особи, що не роблять опору, протидії злочинцю з різних причин: в силу віку, фізичної слабкості, безпорадного стану (стабільного або тимчасово), боягузтва, з побоювання відповідальності за власні протиправні або аморальні дії і інше. Можуть мати установку на безпорадність, небажання робити щось самому, без допомоги інших. Постійно залучаються до кризової ситуації з метою отримання співчуття і підтримки оточуючих. Такі індивіди мають рольову позицію жертви, вони боязкі, сором'язливі, сильно піддаються навіюванню. Такий варіант засвоєної безпорадності може бути в результаті неодноразового попадання в ситуації насильства. Такі підлітки схильні до залежної поведінки, поступливі, виправдовують чужу агресію.

У нашому дослідженні за цією шкалою ми виявили достатньо велику

кількість підлітків. Такий результат ми пояснюємо тим, що підлітки ще мають невеликий життєвий досвід, не вміють обирати адекватні форми поведінки для ефективного рішення життєвих ситуацій та завдань, їх домінуючий стиль поведінки – уникання, що призводить до невольових рішень, до прийняття ситуації такою, якою вона є, без спроб змінювати її. 38,56 % – це кількість підлітків з показниками нижче норми за цією шкалою. Такі підлітки схильні до незалежності, відособленості, завжди прагнуть виділитися з групи однолітків, мають на все свою точку зору, може бути авторитарними, конфліктними. Але разом з тим можлива внутрішня вразливість, яка веде до підвищеного бажанням відокремитися від оточуючих.

Шкала *схильності до гіперсоціальної віктимної поведінки* – це модель ініціативної віктимної поведінки. 37,18 % підлітків вибірки мають показники вище норми. Це така жертвна поведінка, яка є соціально схвалюваною і часто очікуваною. Це така поведінка, коли позитивна поведінка особи звертає на себе увагу та дії агресора, тобто людина, яка показує позитивну поведінку в ситуаціях конфлікту або вважає необхідним втручання в конфлікт, навіть якщо це може призвести до наслідків її життя. Нажаль, наслідки таких вчинків усвідомлюються не завжди. Це такий тип особистості, який має риси чуйності, принциповості, рішучості, щирий, добрий, вимогливий, готовий ризикувати. Такі люди є нетерпимими до поведінки, що порушує громадський порядок, але в силу своїх таких «праведних» дій можуть позбутися здоров'я та життя з боку агресорів. 40,47 % підлітків у виборці набрали результати нижче норми. Це такі підлітки, які характеризуються пасивністю, байдужістю з до тих явищ, які відбуваються навколо них. Діє за принципом ізольованості від світу, відсутності почуття соціальної підтримки і включеності у соціум.

Шкала *схильності до некритичної поведінки* – модель некритичної віктимної поведінки. Вище норми ми виявили 37,86 % підлітків. До даної групи належать особи, які демонструють необачність, невміння правильно

оцінювати життєві ситуації. Їх некритичність може проявитися на основі негативних так і позитивних рис, а крім того, в силу невисокого інтелектуального рівня. Ці особи демонструють невміння правильно оцінювати життєві ситуації в результаті будь-яких особистісних чи ситуативних чинників: вік, рівень інтелекту, емоційний стан, захворювання. Підліток некритичного типу має схильність до спиртного, довірливості, легковажності. Домінують неміцні моральні установки та цінності, часто не помічають небезпеки.

Нижче норми за цією шкалою отримали 36,29 % підлітків. Вони характеризуються вдумливістю, обережністю, прагненням передбачати можливі наслідки своїх вчинків, які іноді призводять до пасивності та страхів. Такий здавалось би позитивний вид має й негативний бік, бо самореалізація підлітка в цьому випадку значно ускладнена, може з'являтися соціальна пасивність, що призводить до незадоволеності своїми досягненнями, почуттям досади, заздрості.

За результатами отриманих даних ми *виділимо три рівні схильності підлітків до віктимної поведінки в цілому за таким алгоритмом*: загальний рівень схильності досліджуваного до віктимної поведінки ми визначали у разі наявності високого рівня за певним видом схильності до віктимної поведінки та середнього або високого рівнів реалізованої віктимності. При низьких рівнях та одному середньому рівні констатувався низький рівень схильності досліджуваного до віктимної поведінки в цілому. Усі інші співвідношення показників ми віднесли до середнього рівня схильності до віктимної поведінки. Результати представлено на рис. 2.1.

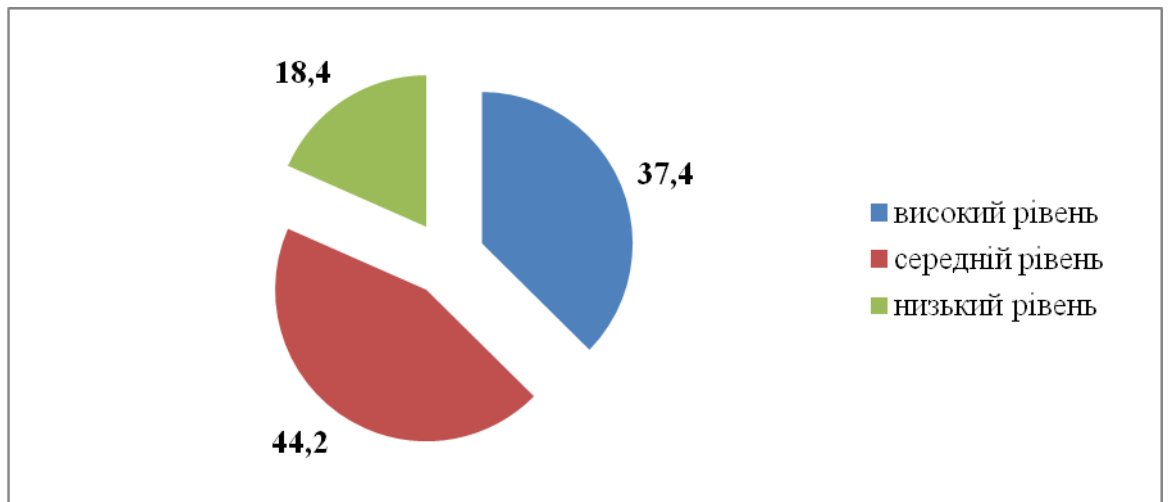

Рис. 2.1. Загальний розподіл групи за схильністю до віктимності (у%)

У результаті було виявлено, що 37,4% досліджуваних осіб підліткового віку характеризуються високим рівнем схильності до віктимної поведінки, 44,2% – середнім, 18,4% – низьким.

Наші результати за методикою «Схильність до віктимної поведінки» (О. Андроннікової) ми порівняли з аналогічними дослідженнями з віктимної поведінки сучасних українських дослідників. Так дослідниця О. Бовть у своєму емпіричному дослідженні, в якому брали участь 86 підлітків визначила, що у 45% підлітків яскраво виражена схильність до само руйнівної поведінки, у 35% - гіперсоціальний тип віктимної поведінки, у 29% - некритичний тип, у 16% - агресивна віктимна поведінка, а у 13% - залежна і безпорадна віктимна поведінки. Також вона встановила сильні статистично значущі кореляційні зв'язки між показниками схильності підлітків до саморуйнівної віктимної поведінки і агресивністю, тривожністю, самозвинуваченням [13, с. 46]. У дисертаційному дослідженні А. Бистрова ми знаходимо такі результати: схильність до віктимної поведінки некритичного (77,77 %), агресивного (51,11 %) або гіперсоціального (58,88 %) типу; схильність до віктимної поведінки самопошкоджуючого типу (41%); схильність до віктимної поведінки залежного та безпомічного типу (66,66 %) [11, с.135].

Здійснивши порівняння наших результатів, ми можемо стверджувати про їх не випадковість та достовірність.

Далі перейдемо до результатів за *тестом на «Міжособистісну залежність (любовну, від партнера, в дитячо-батьківських відносинах)»* (Р. Гіршфільда, адаптація О.П. Макушіна). Цю методику ми обрали не випадкова, адже вона дозволила виявити наскільки юнак психологічно залежить від інших, залежності у міжособистісних відносинах, схильність до емоційної опори на інших, невпевненість у собі та прагнення до автономії. Результати представлено на рисунку 2.2. та 2.3 (враховують стать, адже норми за шкалами методики враховують цей чинник).

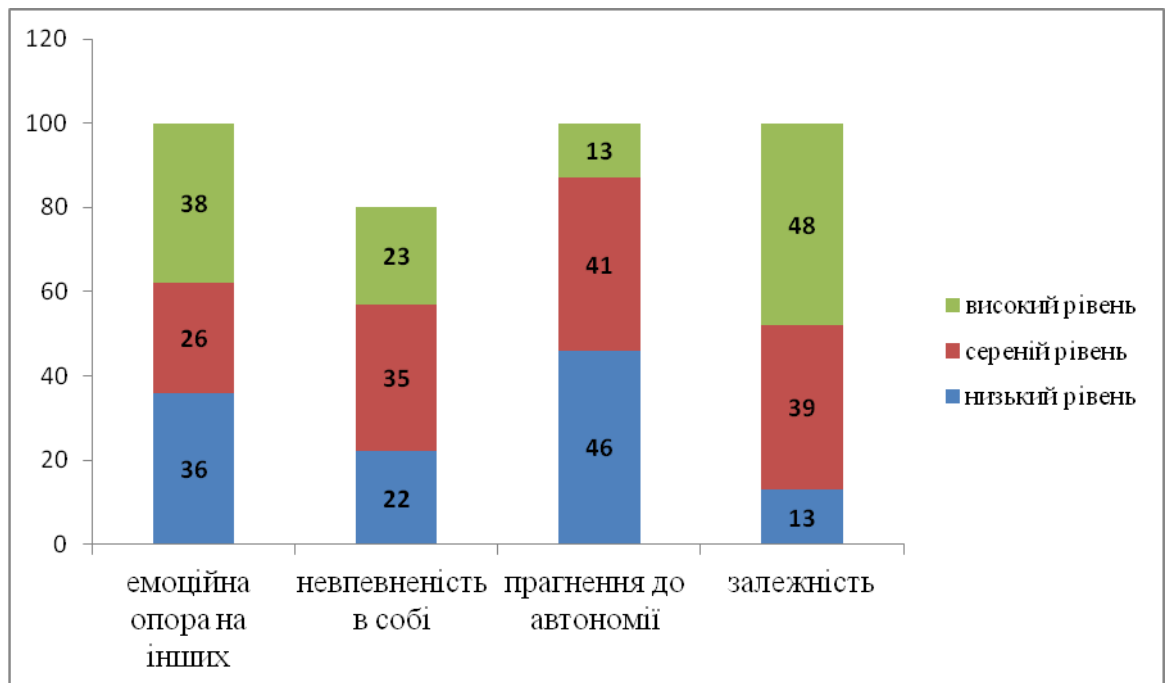

Рис. 2.2. Розподіл результатів за методикою «Міжособистісна залежність» (Р. Гіршфільда, адаптація О.П. Макушіна), у %, хлопці.

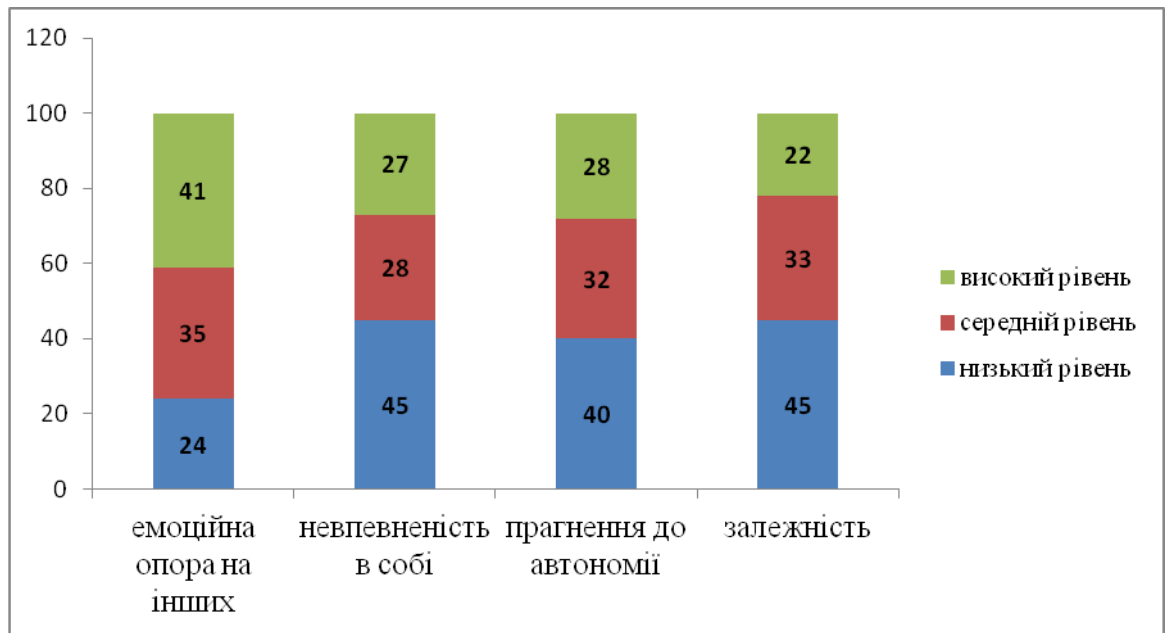

Рис. 2.3. Розподіл результатів за методикою «Міжособистісна залежність» (Р. Гіршфільда, адаптація О.П. Макушіна), у %, дівчата.

Аналіз рисунків дозволяє інтерпретувати результати з урахуванням статті нашої вибірки. Згідно рисунків, підлітки мають гендерні розбіжності: дівчата виявились менш непевнені в собі, але мають більш високий рівень залежності. Хлопці, навпаки, потребують меншої емоційної опори, вони більш прагнуть до автономії, ніж дівчата. Такі результати ми можемо пояснити спираючись на теорію А. Адлера, який стверджував, що залежність від інших формується ще в ранньому дитинстві, наприклад, через гіперопіку, що в подальшому приводить до комплексу неповноцінності, до розвитку недовірливості, інфантильності. Наслідком комплексу неповноцінності є не повага до самої себе, відчуття залежності, пошук лідера. Такий пошук лідера може призвести до жертви обставин чи конкретних людей [2].

Залежність підлітка, юнака від інших може мати прояв у тому, що підліток, якщо він незрозумілий, не почутий у близькому оточенні (сім'я) – шукає розуміння у своїх однолітків або більш старших (досвідчених) друзів. Таким виходом часто є входження до субкультур. У нашому дослідженні ми маємо достатньо високі результати у хлопців за шкалою

«залежність» - низький рівень лише 13%, а високий рівень – 48 %. Такий результат свідчить про готовність бути підкореним, про високий ступінь стати жертвою, про те, що такі підлітки можуть проявляти віктимна поведінку. Такі результати говорять про те, наскільки підлітки піддаються навіюванню, як сильно навколишня дійсність і окремі особи можуть впливати на його емоції, уяву, поведінку, наскільки підлітки податливі по відношенню до спонукань, спровокованих іншими людьми. Такі результати є свідченням наявності наступних властивостей особистості: низька самооцінка, невпевненість у собі, почуття власної неповноцінності, екстравертованість, підвищена емоційність, тривожність. Всі ці риси притаманні віктимної особистості. Людина з високим рівнем залежності може легко входити у різні угруповання, причому не завжди із позитивним характером, ставати жертвою зв'язків.

Далі перейдемо до розгляду особистісних характеристик підлітків, які провокують віктимізацію та до механізмів психологічного захисту. Розгляне результати за методикою «Індекс життєвого стилю (*Life Style Index, LSI*)» Р. Плутчика у співавторстві з Г.Келлерманом і Х.Р.Контом (1979 р), яка дозволяє виявити особливості емоційно-поведінкової сфери підлітків.

Таблиця 2.2

Результати дослідження вираженості захисних механізмів (за методикою «Індекс життєвого стилю») у підлітків у %

Тип захисного механізму	Ступінь вираженості		
	високий	середній	низький
витіснення	46,1	38,5	23,1
заперечення	44,4	55,6	0
заміщення	38,1	61,9	0
компенсація	62,7	37,3	0

реактивне утворення	52,3	37,1	10,5
проекція	78,3	12,3	9,4
інтелектуалізація (раціоналізація)	51,9	38,5	9,6
регресія	59,4	13,2	27,4

За результатами ми виявили, що найбільш вираженими і характерними для респондентів є захисні механізми «проекція» - 78,3%, «компенсація» - 62,7% та «регресія» - 59,4%. Такі результати ми пояснюємо тим, що такий механізм як «проекція» у наших підлітків він проявляється в тому, що вони переносять на інших ті свої характеристики, які ними відторгаються, тобто відбувається проекція думок, почуттів, мотивів і бажань, які на свідомому рівні індивід у себе відкидає. Такий механізм є зрозумілим для підліткового віку, адже процес рефлексії ще формується, підлітки, зазвичай, абсолютно є некритичними до своїх недоліків і з легкістю помічають їх тільки у інших. Такі підлітки схильні звинувачувати оточуючих у власних бідах, і такий механізм може бути шкідливим, тому що призводить до помилкової інтерпретації реальності. Наявність такого захисного механізму – це свідчення незрілості і вразливості особистості, підстава стати жертвою.

«Компенсація» - у нашому дослідженні на другій позиції. Ми припускаємо, що проявляється в тому, що через наявність певної фруструючої (незрозумілої) ситуації, підлітки намагаються вирішити її шляхом отримання задоволення у іншій спосіб. Такі спроби частіше за все проявляється за допомогою фантазування або привласнення собі властивостей, цінностей, поведінкових характеристик іншої особистості. Але особливістю такого «привласнення» є те, що запозичені цінності, установки або висловлювання приймаються без критики, аналізу і навіть не перебудовуються, й тому не стають частиною самої особистості. Як приклад прояву компенсаторних захисних механізмів може бути ситуація подолання фруструючих обставин. Наприклад, фізично слабкий або

вразливий підліток, нездатний відповісти на загрозу розправи, цькування, боулінгу. Він знаходить задоволення в приниженні кривдника з допомогою хитрості, не виявляючи себе. Такі підлітки мають приховану віктимну поведінку.

Наступний за ранжуванням є механізм «регресії». Цей механізм широко відомий як уникання тривоги шляхом повернення на більш ранні стадії розвитку. При цій формі захисної реакції підлітки вирішують складні, фруструючі ситуації шляхом заміщення рішення суб'єктивно більш складних завдань на відносно більш прості й доступні для вирішення ситуації. Але використання більш простих поведінкових стереотипів суттєво збіднює шляхи вирішення конфліктних ситуацій. Такий механізм захисту переключається з схильністю до залежної та безпорадної поведінки, з пасивним типом віктимної поведінки.

Найменшу кількість у відсотках отримали типи захисного механізму «заміщення» - 38,1 %, «заперечення» - 44,4 % та «витіснення» - 46,1%.

Механізм «заміщення» проявляється у розрядці придушених емоцій, які скеровуються на більш доступні чи слабкіші об'єкти, ніж ті, що викликали цю емоцію. Тобто підлітки можуть переносити свої вчинки, дії не тільки на об'єкти, які викликали емоцію, а й на суб'єктів, які є слабкішими. Така поведінка має паралель з активною, агресивною формою віктимної поведінки. Механізм психологічного захисту «заперечення» використовують для заперечення, відторгнення фруструючих та тривожних обставин. Дія цього механізму виявляється в запереченні тих аспектів зовнішньої реальності, які, будучи очевидними для оточуючих, не приймаються, не визнаються самим підлітком.

Як ми писали у теоретичному розділі, розглядаючи механізми психологічного захисту ми не можемо не розглянути допінг-поведінку, стратегії виходу з проблемних ситуацій. Для цього ми застосували методику «Діагностика копінг-поведінки в стресових ситуаціях» (С. Норман, Д.Ендлер, Д.Джеймс, М.Паркер в адаптації Т. Крюкової) і

надаємо порівняння результатів цієї методики.

Таблиця 2.3

Домінуючі типи копінгу у підлітків (середнє у балах)

Копінг	середнє	Мах сума балів
Орієнтований на вирішення завдань (проблемно-орієнтована стратегія)	30,5	75
Орієнтований на емоції (емоційно-орієнтована стратегія)	76,3	80
Стратегія уникнення	49,4	80
Субшкала відволікання	24,9	40
Субшкала соціального відволікання	15,3	25

За результатами розподілу ми можемо говорити про домінування такої стратегії копінг-поведінки як емоційно-орієнтована стратегія – 76,3 балів у групі. Це такий стиль поведінки, коли підліток орієнтований не на вирішення завдань, а на емоції. Проявом такого допінгу є: 1) внутрішня агресія; 2) зовнішня агресія, спрямована на інших; 3) зосередження на власних недоліках; 4) фіксація на переживанні своєї безпорадності, неможливості справитися з ситуацією; 5) переживання непосильної нервової напруги, емоційний шок; 6) роздратування або апатія.

Стратегія, орієнтована на уникнення у нашому дослідженні отримала 49,4 бали з можливих 80 і займає другу позицію. Така стратегія виражається у відволіканні від стресової ситуації або соціальному відволіканні. Підліток намагається отримати задоволення від речей, які не мають відношення до конкретної ситуації: приємні покупки, улюблена їжа, соціальні мережі, перегляд чатів та відеоблогів. Така людина або намагається побути наодинці, віддалитися від ситуації, або навпаки – постійно прагне спілкування та шукає спілкування з однолітками.

Згідно отриманих результатів, нажаль, так стратегія як проблемно-орієнтована отримала лише 30,5 балів. Ми можемо констатувати, що група

підлітків не спрямовує свої дії на аналіз проблеми, на пошук можливих способів її вирішення, не здійснює вибір особистих пріоритетів, не може звернутися до власного досвіду вирішення аналогічних проблем, а отже й відсутня практична реалізація своїх планів. Цей тип допінгу є проблемним у нашій вибірці і потребує корекційно-розвивальних заходів.

Наступна методика «Індикатор копінг-стратегій» дозволить нам порівняти результати за попередньою методикою та виокремити 3 стратегії стратегія вирішення проблем, стратегія пошуку соціальної підтримки та стратегія уникнення. Результати представлено на рисунку 2.4.

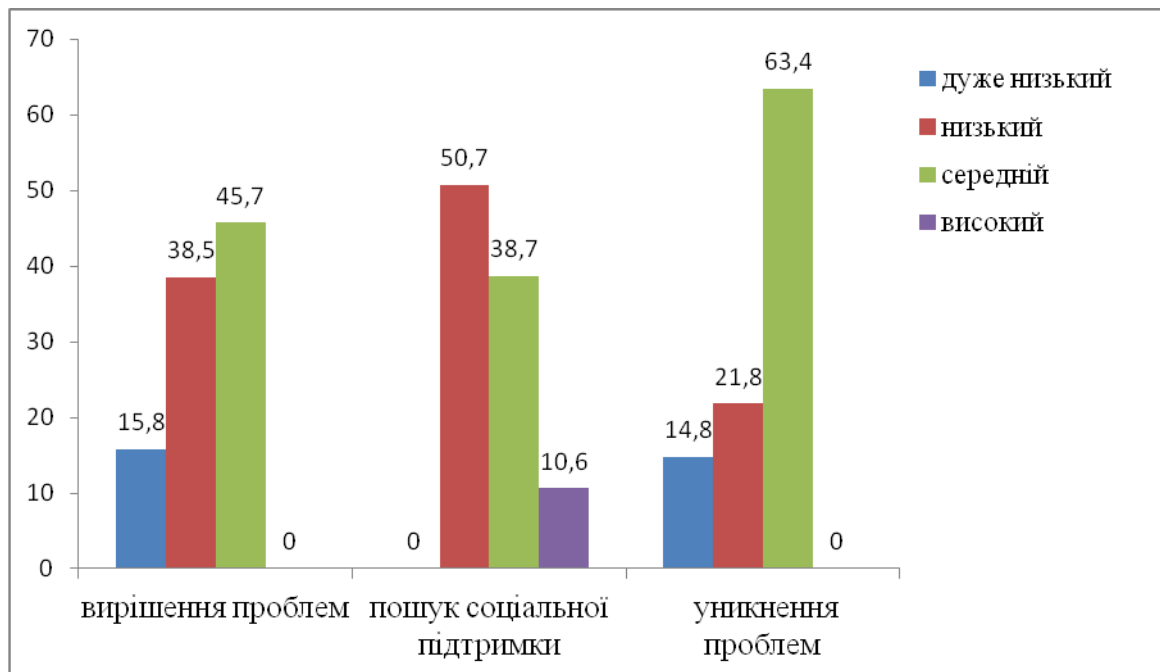

Рис. 2.4. Результати розподілу за методикою «Індикатор копінг-стратегій» (Д. Амірхан, в адаптації Н. Сироти, В. Ялтонського).

Аналіз результатів рис. 2.3. дозволяє нам зробити наступні висновки. Ми інтерпретували результати спираючись на середній рівень, також проаналізували й види копінгу з високим та низьким відсотком. Найбільш домінуюча копінг-поведінка у стресових ситуаціях у підлітків – «уникнення проблем» 63,4 %. Тобто це та не адаптивна стратегія, при якій людина не намагається знайти рішення проблеми, а уникає контакту з навколишньою дійсністю, вирішення проблеми залишає на когось, або

взагалі приміряється з ситуацією. Тут можуть бути два варіанти: пасивні способи уникнення (хвороба, вживання алкоголю, наркотиків, для того, щоб зовсім «піти від вирішення проблем»); активні способи уникнення – суїцид. Така стратегія говорить про формуванні дезадаптивної поведінки. Підлітки, які обирають таку стратегію, зосереджуються на внутрішніх станах, почуттях та переживаннях. Це може супроводжуватися психологічним придушенням, витісненням факторів, які фруструють та використанням додаткових засобів (алкоголю, наркотиків). Все це здійснюється з однією метою - зміни внутрішнього стану. Підліток буде власний, суб'єктивний світу, як альтернативи реальному, і це дозволяє йому тимчасово уникнути впливу стресових чинників. Таким чином, ми можемо говорити, що у групі наших підлітків на середньому рівні (найвищий показник у відсотках) є недостатній розвиток особистісних копінг-ресурсів і навичок активного вирішення проблем.

Друга стратегія за середнім рівнем – «вирішення проблем» 45,7%. За класифікацією авторів методики – це активна поведінкова стратегія, обираючи та застосовуючи яку, людина використовує особистісні ресурси для пошуку можливих способів ефективного вирішення проблеми. У нашій вибірці такий відсоток свідчить про те, що підлітки вже мають власний, адаптивний досвід поведінки у стресових ситуаціях, який виявився результативним, тому прагнуть спиратись на власні ресурси, не уникаючи та не ховаючись від проблем.

Згідно результатів констатуємо високий рівень тільки у однієї з стратегій – «пошук соціальної підтримки» 10,6%. Зміст даної стратегії полягає у зверненні про допомогу й підтримку для розв'язання проблеми до навколишнього середовища. Такою підтримкою для підлітка, зазвичай, є сім'я, друзі, значущі близькі. Така стратегія є характерною для цього віку, адже, підліток прагне зайняти певну соціальну роль в соціумі, він намагається вирішувати питання самостійно, але разом з тим, у складних життєвих ситуаціях використовує копінг соціальної підтримки.

структурі психологічного самозахисту підлітків.

Результати кореляційного аналізу наведено у табл. 2.4.

Таблиця 2.4.

Кореляційний аналіз механізмів психологічного захисту та копінг-стратегій у підлітків

Діагностичні методики та шкали	витіснення	заперечення	заміщення	компенсація	реактивне утворення	проекція	Інтелектуалізація (раціоналізація)	регресія
<i>Шкали методики «Діагностика копінг-поведінки в стресових ситуаціях» (С. Норман, Д. Ендлер, Д. Джеймс, М. Паркер в адаптації Т. Крюкової)</i>								
Орієнтований на вирішення завдань	-,57***			,47**		,39**	,48**	
Орієнтований на емоції		,56***		-,36**			-,40**	
Стратегія уникнення	,49**	,38**			,38**			
Субшкала відволікання			,62** *		-,41**			
Субшкала соціального відволікання				,54***				
<i>Шкали методики «Індикатор копінг-стратегій» (Д. Амірхан, в адаптації Н. Сироти, В. Ялтонського)</i>								
стратегія вирішення проблем						,39**		
стратегія пошуку соціальної підтримки			,55**	,57***		,046**	,43**	
стратегія уникнення	,43**			-,42**				,65** *

Примітка: рівень достовірності: ** - $p \leq 0,01$; * - $p \leq 0,05$.

Встановлено сильний прямий кореляційний зв'язок між копінгом «стратегія уникнення» та механізмом захисту «регресія» ($r=0,65, p \leq 0,01$).

Між копінгом «відволікання» ($r=0,62$, $p \leq 0,01$), та механізмом захисту «заміщення». Копінг-стратегія «пошуку соціальної підтримки» прокорелювала з такими механізмами «заміщення» ($r=0,55$, $p \leq 0,05$), «компенсація» ($r=0,57$, $p \leq 0,01$), «проекція» ($r=0,46$, $p \leq 0,05$), та «інтелектуалізація» ($r=0,43$, $p \leq 0,05$).

Зворотні зв'язки мають такі механізми захисту як «витіснення» з орієнтацією на вирішення проблем ($r = -0,57$, $p \leq 0,01$), «компенсація» та орієнтація на емоції ($r = -0,36$, $p \leq 0,05$) та «реактивне утворення» з відволіканням ($r = -0,41$, $p \leq 0,05$).

Загалом з результатів кореляційного аналізу стає зрозумілим, що механізми захисту визначають характер, стиль і напрямок захисної поведінки підлітка в цілому. Наші кореляційні зв'язки підтверджують погляди Р. Лазаруса, який розглядає психологічний захист як «пасивну копінг-поведінку, а захисні механізми як інтрапсихічні форми подолання стресу, призначені для зниження емоційної напруги раніше, ніж зміниться ситуація» [57]. Отже, копінг-поведінка використовується індивідом свідомо, вона обирається і змінюється ним у залежності від ситуації, а механізми психологічного захисту є неусвідомлюваними, і якщо закріплюються, то стають дезадаптивними.

Таким чином, пояснення вибору механізмів психологічного захисту, обирання копінг-стратегії та впливу їх на віктимність сучасних підлітків потребує вивчення особистісних рис, самооцінки та світогляду. Для цього ви застосували *тест-опитувальник самоствавлення* (В. В. Століна, С. Р. Пантелєєва).

Таблиця 2.5

**Розподіл за рівнями шкал тесту-опитувальника самоствавлення
(В. В. Століна, С. Р. Пантелєєва) у %**

№	Шкала	Яскраво виражена	Помірна виражена	Не виражена
1	Самоповага	26	39	35

2	Аутосимпатія	26	32	42
3	Очікуване ставлення від інших	6	16	77
4	Самоінтерес	35	13	52
5	Самовпевненість	26	23	51
6	Самозвинувачення	19	16	65
7	Саморозуміння	21	26	53

Проаналізуємо результати представлені у табл. 2.5.

За шкалою «Самоповага» у 26% підлітків ця шкала яскраво виражена, у 39% має помірну вираженість, а у 35% - взагалі не виражена. За результатами ми, можемо стверджувати про те, що підлітки не вірять у власні сили, самостійність, здібності, можливості. Такі особистісні риси у подальшому можуть призвести до прояви віктимної поведінки у цих підлітків, якщо вони опиняться у ситуації цькування, булінгу та не прийняття їх групою однолітків. При цьому показники, отримані на нашій вибірці, значимо не корелюють.

За шкалою «Аутосимпатії» у 26% підлітків ознака яскраво виражена, у 32% - має помірну вираженість, а у 42% - не виражена. Ауто симпатія часто ототожнюється з самооцінкою, з прийняттям себе позитивно та адекватно ситуації. Наші результати можуть обумовлювати низьку самооцінку, готовність до самозвинувачення, бачення в собі переважно недоліків, не можливість знайти позитивні риси. Такі результати за шкалою аутосипатії зазвичай мають прояв у емоційних реакціях, як роздратування, презирство, самопокарання, емоційна нестійкість. Такі складні когнітивні та емоційні прояви можуть стати основою до схильності до саморуїнної поведінки підлітків, одного з видів віктимної поведінки.

За шкалою «Очікуване ставлення від інших» було встановлено, що у 6% підлітків ознака яскраво виражена, у 16% - помірно виражена, а у 77% - не виражена. Такий результат є достатньо негативним, адже свідчить про

те, що підлітки, у своїй більшості, знаходяться у стані очікування негативних дій і негативного ставлення до себе з боку оточуючих. Це може бути найближчі родичі, вчителя, однолітки або взагалі весь оточуючий світ. Вони наче готові сприймати негаразди та негативи з боку інших, але при цьому перебувають у стані підвищеної тривожності, що у спілкуванні з оточуючими може провокувати виникнення віктимних ситуацій.

За шкалою «Самоінтерес» у 35% випробовуваних ознака яскраво виражена, у 13% - помірно виражена, а у 52% - не виражена. Період підлітковості – це активний період занурення у власний світ, світ думок, почуттів, оцінки своїх здібностей та оцінки себе оточуючими. Самоінтерес до себе, як до «зрілої» особистості» у цей віковий період домінує, але у нашій групі випробовуваних лише 35 % мають яскраво виражену якість само ставлення. Низькі значення за цією шкалою можуть свідчити про відсутність інтересу до власних думок і почуттів, неготовність спілкуватися з собою, занурення у самосвідомість, аналіз своїх дій та вчинків, відсутності впевненості у своїй унікальності та «цікавості» для інших.

За шкалою «Самовпевненість» у 26% підлітків ознака яскраво виражена, у 23% - помірно виражена, а у 51% - не виражена. За результатами ми бачимо, що у більшості респондентів ознака не виявляється, що призводить до негативної оцінки підлітком власних навичок і здібностей як достатніх для досягнення значущих для нього цілей і задоволення його потреб. Самовпевненість дає можливість підліткам в будь-який момент, в будь-якій ситуації управляти своїм станом, сприйняттям ситуацій, свого Я, знаходитись у гармонії з думками та вчинками. Але у нашій виборці 51 % підлітків не мають прояву самопевності. Відсутність (або недорозвинутість) такої риси, у подальшому може привести до «відомого» у кризовій, фруструючій ситуації, навіть до стану жертви.

За шкалою «Самозвинувачення» у 19% випробовуваних ознака яскраво виражена, у 16% - помірно виражена, а у 65% - не виражена. Більша половини підлітків вибірки має низький показник самозвинувачення. Такі підлітки виявляють тенденцію до заперечення власної провини у конфліктних ситуаціях, своєї причетності до ситуації. Вони демонструють захист власного «Я» через напад на інших, звинувачують переважно інших, переносять відповідальність на оточуючих заради досягнення мети. Відчуття задоволеності собою такі підлітки отримують тоді, коли активно засуджують інших, називаючи інших джерелом всіх неприємностей і бід. Такий стиль поведінки може говорити про активну віктимна поведінку підлітка.

За шкалою «Саморозуміння»: у 21% підлітків ознака яскраво виражена, у 26% - помірно виражена, а у 53% - не виражена. Високі значення за цією шкалою відображають високу ригідність «Я» -концепції, прагнення зберегти все як є, сталість свого «Я». такі відчуття заважають реалізації можливості саморозвитку та самовдосконалення. На заваді для саморозкриття може бути також високий рівень особистісної тривожності, схильність сприймати навколишній світ як загрозливий самооцінці. У нашій вибірці 53 % мають високі результати за цією шкалою, а отже підпадають до групи ризику у схильності до віктимної поведінки.

Лише 21% підлітків продемонстрував високу готовність до змін «Я» - образу, відкритість новому досвіду, пізнання себе, пошуку відповідності реального і ідеального «Я», прагнення розвивати і вдосконалювати власну особистість.

Наступним емпіричним кроком було дослідження рівня тривожності підлітків, з метою виявлення його міри впливу на їх віктимізацію. Для цього ми застосували методику Ч. Спілбергера «Шкала самооцінки особистісної тривожності» в адаптації Ю. Ханіна. Спираючись на теоретичний аналіз віктимності нами було зазначено, що особистість, яка є високотривожною, схильна сприймати загрозу власній самооцінці й

життєдіяльності у великому діапазоні ситуацій та реагувати вельми напружено, вираженим станом тривожності. Поведінка тривожних індивідів має такі особливості:

- 1) особистість з високим рівнем тривожності сприймає навколишній світ як той, що містить у собі загрозу і небезпеку. Вона сприймає це в значно більшому ступені, ніж особа з низьким рівнем тривожності;
- 2) на повідомлення про невдачу високотривожні індивіди реагують емоційно гостро, ніж низькотривожні;
- 3) у стресових ситуаціях або в умовах дефіциту часу високотривожні індивіди гірше працюють, ніж низькотривожні;
- 4) у низькотривожних людей переважає мотивація досягнення успіхів, але й домінують побоювання можливої невдачі;
- 5) повідомлення про успіх для високотривожних людей є більшою стимулюючою силою, ніж про невдачу;
- 6) високий рівень тривожності створює загрозу психічному здоров'ю особистості, сприяє розвитку передневротичних станів.

2.3. Особистісні чинники віктимної поведінки підлітків: порівняння емпіричних груп

Аналізуючи емпіричні та теоретичні дослідження українських вчених, які проводили ґрунтовні дослідження віктимізації особистості [10; 19; 29], ми надаємо результати дослідження самооцінки особистісної тривожності підлітків у порівнянні з поділом вибірки на три групи: високим рівнем схильності до віктимної поведінки, середнім і низьким (див. стор. 44), але здійснимо порівняння лише між групою з високим рівнем віктимності та низьким рівнем.

Таблиця 2.6

Результати дослідження за методикою «Шкала самооцінки особистісної тривожності Ч. Спілбергера» у групі віктимних і невіктимних підлітків (у %)

Рівні тривожності	Група з високим рівнем схильності до віктимності	Група з низьким рівнем схильності до віктимності	φ^*	p
Високий	38,94	11,36	2,45	$p \leq 0,01$
Середній	40,58	63,44	1,67	$p \leq 0,05$
Низький	20,48	25,2	1,12	$p \geq 0,05$

На підставі аналізу результатів наведених у таблиці 2.6 можна зазначити, що у групі підлітків з високим рівнем схильності до віктимності спостерігається високий рівень тривожності, який може впливати на рівень їхньої віктимогенної вразливості. Ми також проаналізували результати виду схильності до віктимності «реалізована віктимність» і з'ясували, що з 26% підлітків, які вже реалізували власну віктимність, саме у 13% із них і було діагностовано високий рівень тривожності. Такі результати свідчать на користь того, що на віктимізацію особистості безпосередньо впливає рівень прояву її тривожності. Аналіз цієї групи також показав, що здебільшого у групу високо тривожних віктимних підлітків увійшли ті підлітки, які схильні до проявів агресивної (18,53%) та пасивної (14,14%) віктимної поведінки.

У 40% підлітків (групи з високим рівнем віктимності) був встановлений середній рівень тривожності. До цієї групи увійшли, підлітки, які схильні до активної (24,34%) та некритичної (15,66%) віктимної поведінки.

Низький рівень тривожності був встановлений у 20,48% випробуваних. Цю групу переважно склали ті, які виявилися схильними до проявів гіперсоціальної віктимної поведінки.

У групі невіктимних підлітків наявність невеликої кількості випробуваних, в яких є високий рівень тривожності (11,36%) також може свідчити на користь того, що між тривожністю та віктимністю існують певні позитивні кореляції. Переважній кількості підлітків з низьким рівнем схильності до віктимності (88,73%), властивий середній та низький рівень тривожності. Такі підлітки володіють адаптивними стратегіями, що призводять до активної зміни середовища або активної зміни самого себе.

Наші результати мають статистичне підтвердження за допомогою кутового перетворення ϕ^* - критерію Фішера. Статистично значущі результати отримані між групами між високими та середніми рівнями тривожності (2,45 при $p \leq 0,01$ та 1,67 при $p \leq 0,05$), а між групами при низькому рівні тривожності різниці не виявлено, й результати є майже схожі. Це дає нам підстави стверджувати, що низький рівень тривожності підлітків не впливає та прямо не корелює з схильністю до віктимної поведінки.

В цілому за шкалою «Особистісна тривожність» у 39% підлітків виявлено високий рівень, у 41% - середній, а у 20% - низький. Висока особистісна тривожність майже всієї групи підлітків може свідчити про їх схильності сприймати велике коло ситуацій як загрозливі, реагувати на такі ситуації неадекватними та не конструктивними способами поведінки, емоційними і невротичними зривами, психосоматичними хворобами.

Наші результати ми пояснюємо ще й періодом проведення емпіричного дослідження. Його початок та проведення відбувалось в умовах Всесвітньої пандемії Covid-19, й зачепило період карантинних мір й на території України. Вважаємо, що ситуація невизначеності, напруги та постійного негативного інформування, а також нові форми навчання (дистанційне) також сприяли таким високим результатам як у групі підлітків з високим рівнем схильних до віктимної поведінки так і у групі з низьким рівнем схильності. Також ми здійснили порівняльний аналіз наших емпіричних результатів з дослідженням сучасної української

дослідниці Л. Шевченко де було констатовано, що «серед віктимних особистостей 52% мають неадекватно завищену самооцінку, 27% адекватну самооцінку, а 21% – неадекватно низьку самооцінку». Дослідниця також зазначає, що віктимні індивіди володіють високим рівнем тривожності, завищеним рівнем психотизму, нейротизму, неврівноваженістю та ригідністю [54, с.1060].

2.4. Інтерпретація взаємозв'язків схильності до віктимної поведінки підлітків та особистісних характеристик

Підводячи підсумок необхідно відзначити, що високий рівень тривожності підлітків може стати причиною прояви у них віктимної поведінки, підвищеної частоти потрапляння у віктимні ситуації, тому наступний крок нашого емпіричного дослідження – це встановлення кореляційних зв'язків між усіма показниками дослідження. Для цього ми скористались програмою Excel та використали коефіцієнт кореляції Пірсона, який дозволяє визначити існування лінійної залежності між двома величинами, їх взаємну зумовленість. В таблиці 2.7 виділені коефіцієнти, що мають статистичну значущість у вибірці. Відповідно до таблиць критичних значень [36, с. 364], для 130 випробуваних коефіцієнт кореляції становить 0,172 при $p \leq 0,05$; 0,225 при $p \leq 0,01$; 0,285 при $p \leq 0,001$.

Таблиця 2.7

Кореляційний аналіз даних

<i>Шкали віктимності та діагностичні шкали методик</i>	Реалізована віктимність	Схильність до агресивної віктимної поведінки	Схильність до саморуйнівної поведінки	Схильність до залежної та безпорадної поведінки	Схильність до гіперсоціальної віктимної поведінки	Схильність до некритичної поведінки
За методикою «Індекс життєвого стилю»						
Витіснення	-0,134	-0,008	-0,111	0,374	0,362	0,371

заперечення	-0,098	0,409	-0,113	0,340	0,024	0,336
заміщення	0,168	0,112	0,262	-0,352	-0,365	-0,156
компенсація	0,384	0,388	0,125	-0,178	-0,162	-0,257
реактивне утворення	0,218	0,231	0,302	-0,376	-0,385	-0,378
проекція	0,356	0,363	0,393	-0,394	-0,388	-0,416
інтелектуалізація (раціоналізація)	-0,168	-0,182	-0,262	0,352	0,365	0,356
регресія	0,218	0,231	0,302	-0,376	-0,385	-0,378
<i>За методикою «Діагностика копінг-поведінки в стресових ситуаціях»</i>						
Орієнтований на вирішення завдань	-0,127	0,025	0,123	0,474	0,102	0,391
Орієнтований на емоції	0,564	0,084	-0,364	0,006	0,142	-0,441
Стратегія уникнення	0,382	0,113	-0,136	0,383	0,145	-0,058
Субшкала відволікання	-0,169	0,621	0,142	-0,414	0,098	0,081
Субшкала соціального відволікання	0,058	-0,124	0,136	0,547	-0,123	0,172
<i>За методикою «Індикатор копінг-стратегій»</i>						
Вирішення проблем	0,178	1,236	1,054	-1,120	0,025	0,199
Пошук соціальної підтримки	0,114	0,369	0,157	0,571	0,427	0,463
Уникнення проблем	0,131	0,074	0,098	-0,222	0,063	0,245
<i>За шкалами тест-опитувальника самоствавлення</i>						
Самоповага	-0,084	-0,158	-0,111	0,074	0,162	0,071
Аутосимпатія	-0,098	-0,109	-0,393	0,140	0,124	0,136
Очікуване ставлення від інших	-0,384	-0,388	-0,011	0,074	0,162	0,071
Самоінтерес	-0,098	-0,009	-0,243	0,040	0,024	0,003
Самовпевненість	-0,038	-0,109	-0,033	-0,340	0,069	0,336
Самозвинувачення	-0,058	-0,409	0,183	0,143	0,183	0,336
Саморозуміння	-0,058	-0,059	-0,143	0,157	0,122	0,014
<i>за методикою «Шкала самооцінки особистісної тривожності»</i>						
Високий рівень	0,398	0,409	-0,093	0,140	0,124	0,136
Середній рівень	-0,098	-0,109	-0,153	0,040	0,124	0,336
Низький рівень	-0,098	-0,109	-0,093	0,140	0,324	0,036

Проаналізуємо кореляційні зв'язки між видами схильності до віктимної поведінки та механізмами психологічного захисту. Згідно табл.2.7 ми можемо говорити про найбільш потужні значущі зв'язки між такими механізмами як «витіснення», «компенсація», «регресія» та «проекція». Цікавим є той факт, що «проекція» та «регресія» прокорелювали з усіма видами схильності до віктимної поведінки. Ми

можемо говорити про найміцніший зв'язок саме цих двох видів захисту з віктимною поведінкою підлітків. Отже, віктимна поведінка (її види) пов'язана з механізмом «проекції» ($r=0,356$ при $p \leq 0,001$; $r=0,363$ при $p \leq 0,001$; $r=0,393$ при $p \leq 0,001$; $r=-0,394$ при $p \leq 0,001$; $r=-0,388$ при $p \leq 0,001$; $r=-0,416$ при $p \leq 0,001$), тобто проекція виявляється тоді, коли, підліток наділяє іншу людину своїми думками, почуттями, емоціями, вчинками. Але стикаючись з власним непристойним вчинком, небажаною рисою, підліток частково обмежує інформацію про вчинок, не усвідомлюючи, що це його власна риса або дія. Проекція дозволяє розвиватися в рефлексивному змісті, «ідентифікувати себе». Цей захисний механізм є наслідком витіснення. Завдяки витісненню пригнічені потяги не припиняють існування, вони придушуються, виникає внутрішній конфлікт. Цей внутрішній конфлікт зберігається, і є велика вірогідність того, що цей конфлікт вийде назовні, буде «оприлюднений». Виникає залежність між проектуванням свого «Я» і баченням себе у інших. Віктимізована особистість притягує до себе віктимних особистостей, жертв.

Наступний механізм «регресія» - прокорелював з усіма видами віктимної поведінки ($r=0,218$ при $p \leq 0,05$; $r=0,231$ при $p \leq 0,01$; $r=0,302$ при $p \leq 0,001$; $r=-0,376$ при $p \leq 0,001$; $r=-0,385$ при $p \leq 0,001$; $r=-0,378$ при $p \leq 0,001$). Регресія є засобом, який людина використовує для зменшення тривоги шляхом відмови від реалістичного мислення. Підліток у такий спосіб знижує вплив травмуючої ситуації, тобто повертається до більш простих незрілих форм поведінки й регресує у вирішенні конфліктної ситуації. Підлітки з таким типом психологічного захисту, якщо й потрапляють до віктимної ситуації, то обирають шлях жертви, підкорюються впливу старших. Разом з тим, ми не можемо говорити про пасивну віктимну поведінку, адже у нашому дослідженні механізм «регресії» корелює з реалізованою та агресивною формою віктимності. Тобто бажання захистити себе від чинників, які негативно діють на психіку, виявляються на свідомому та несвідомому рівнях.

Механізм психологічного захисту «компенсація» встановив зв'язок з «реалізованою віктимністю» ($r=0,384$ при $p \leq 0,001$), з «Схильність до агресивної віктимної поведінки» ($r=0,388$ при $p \leq 0,001$), та два зворотні зв'язки: «Схильність до залежної та безпорадної поведінки» ($r=- 0,178$ при $p \leq 0,05$) та з «Схильність до некритичної поведінки» ($r=- 0,257$ при $p \leq 0,01$). Аналіз цих зв'язків доводить, що психологічний захист у вигляді компенсації полягає в усуненні конфліктної, травмуючої ситуації через заміну неприйнятної дії на допустиму. Завдяки такому «перенесенню» спадає напруження, підліток отримує безпеку. У нашому дослідженні дві зворотні кореляції говорять про те, що високі показники за типами віктимізації схильності до некритичної ситуації та безпорадної (залежної) поведінки корелюють з низькими показниками «компенсації». Тобто такі підлітки не мають бажання робити щось самому, без допомоги інших, вони постійно залучаються до кризової ситуації з метою отримання співчуття і підтримки оточуючих. Зазвичай такі підлітки обирають роль жертви. Прямі кореляційні зв'язки, навпаки свідчать про активну віктимна поведінку підлітків, що і є втіленням механізму «компенсації».

Що стосується аналізу за шкалами методик «Діагностика копінг-поведінки в стресових ситуаціях» та «Індикатор копінг-стратегій» ми не встановили домінуючих зв'язків між видами віктимної поведінки, але побачили цікаву закономірність. Активні види віктимної поведінки (реалізована, агресивна та саморуйнівна) корелюють з такими типами копіngu як уникання, відволікання та соціальне відволікання, вирішення проблем. А такий тип віктимної поведінки як схильність до залежної та безпорадної поведінки пов'язаний з усіма копіngами окрім орієнтацією на емоції. Види віктимізації як гіперсоціальна віктимна поведінки та некритична поведінка корелюють з орієнтацією на емоції, з униканням проблем та пошуком соціальної підтримки. Встановлені зв'язки, дозволяють нам зробити висновок, що вибір тієї чи іншої стратегії поведінки у стресових ситуаціях пов'язаний з типом віктимної поведінки –

активної чи пасивної. Підліток з активним типом віктимної поведінки обирає проблемно-орієнтований копінг, а підлітки з пасивним типом віктимної поведінки – уникання. Ця стратегія є свідченням формування дезадаптивної поведінки підлітка, про недостатній розвиток особистісних ресурсів і навичок активного вирішення проблем.

Також ми встановили кореляційні зв'язки між шкалами методики самоствавлення та самооцінки особистісної тривожності. Тут ми також констатуємо цікаві результати. А саме, відсутні кореляційні зв'язки з типами віктимної поведінки і такими шкалами самоствавлення як, самоінтерес та саморозуміння. Ми можемо зробити висновок, що підлітки з різними видами та рівнями схильності до віктимної поведінки не розуміють та не мають сформованої уяви про себе, соє «Я», у них не має достатнього прояву самосвідомість та аналіз своєї «Я» -концепції.

Також констатовано статистично значущі відмінності ($p \leq 0,01$; $p \leq 0,001$) схильності до різних форм віктимної поведінки а саме, рівень агресивної віктимної поведінки за низького рівня очікування позитивного ставлення від оточуючих і низького рівня розвитку навичок керування власною. При дослідженні рівня самоприйняття та інтересу підлітків до власної особистості: за високого рівня інтересу до себе показники схильності до агресивної віктимної поведінки досліджуваних знаходяться у межах норми. При завищеному або заниженому рівні самоприйняття рівень агресивної віктимної поведінки є вищим за норму ($p \leq 0,01$). Виявлено, що в цілому при низькому рівні саморозуміння, самоповаги, інтересу до себе, самоприйняття та за високого рівня самозвинувачення, у підлітків є зв'язок з безпорадною та некритичною віктимної поведінкою ($p \leq 0,011$).

Схильність підлітків до саморуїнної віктимної поведінки також виявила зв'язок з такими характеристиками самоствавлення, як самоповага, очікування позитивного ставлення від оточуючих та самозвинувачення.

Також залежно від особливостей самоствавлення виявлено статистично значущі відмінності у виді реалізованої віктимності підлітків: у досліджуваних відмічаються показники реалізованої віктимності при прямій кореляції з показниками позитивного ставлення до власної особистості.

За рівнями самооцінки особистісної тривожності ми бачимо чіткий розподіл у кореляційних зв'язках, а саме високий рівень тривожності обумовлює прояв реалізованої віктимності ($r=0,398$ при $p \leq 0,001$) та віктимності з агресивним видом поведінки ($r=0,409$ при $p \leq 0,001$). Ми вважаємо що такі вили віктимної поведінки є свого роду компенсацією та засобом знизити свій високий рівень тривожності, є проявом захисту особистості у віктимній ситуації. Середній рівень тривожності має кореляційний зв'язок з схильністю підлітків до некритичної поведінки у віктимній ситуації ($r=0,336$ при $p \leq 0,001$). Підліток з таким рівнем тривожності демонструє не завжди адекватну ситуації поведінку, його самореалізація має обмеження. Низький рівень тривожності корелює з схильністю підлітків до гіперсоціальної віктимної поведінки ($r=0,324$ при $p \leq 0,001$). Такі підлітки сміливі у конфліктних ситуаціях, навіть на шкоду себе, своєму здоров'ю, гостро переживають соціальну несправедливість, керуються позитивними мотивами. Але така поведінка підлітків може спрямувати дії агресора на них і вони можуть бути ненавмисно втягнуті у віктимна стосунки.

Результати емпіричного дослідження дають змогу зробити такі висновки:

1. Найбільш домінуючими видами схильності до віктимної поведінки у нашій виборці є реалізована форма віктимної поведінки та схильність до агресивної форми поведінки. В цілому було виявлено 38,1% осіб підліткового віку з високим рівнем схильності до віктимної поведінки, 45,6% підлітків з середнім і лише 16,3% з низьким;

2. Встановлено високі результати за шкалою «залежність». Такий результат свідчить про готовність підлітків бути підкореним, про високий ступінь стати жертвою. Такі підлітки піддаються навіюванню, окремі особи можуть впливати на їх емоції, уяву, поведінку;

3. Найбільш вираженими і характерними для підлітків є захисні механізми «проекція», «компенсація» та «регресія». Найменшу кількість отримали типи захисного механізму «заміщення», «заперечення» та «витіснення». Найбільш домінуюча копінг-поведінка у стресових ситуаціях у підлітків – «уникнення проблем». Тобто це та не адаптивна стратегія, при якій людина не намагається знайти рішення проблеми, а уникає контакту з навколишньою дійсністю, вирішення проблеми залишає на когось, або взагалі приміряється з ситуацією.

4. У групі підлітків з високим рівнем схильності до віктимності спостерігається високий рівень тривожності. З'ясовано, що з 26% підлітків, які вже реалізували власну віктимність, у 13 % із них діагностовано високий рівень тривожності. Такі результати свідчать на користь того, що на віктимізацію особистості безпосередньо впливає рівень прояву її тривожності. Відсутні кореляційні зв'язки з типами віктимної поведінки і такими шкалами самоствавлення як, самоінтерес та саморозуміння. Ми робимо висновок, що підлітки з різними видами та рівнями схильності до віктимної поведінки мають не сформоване уявлення про себе, своє «Я», у них не має достатнього прояву самосвідомості та аналізу своєї «Я» -концепції.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило нам сформулювати ряд теоретичних та практичних висновків відповідно до поставлених завдань:

1). Узагальнено інформацію наукових джерел щодо чинників віктимізації особистості, зокрема у підлітковому віці. Встановлено, що віктимність є набуті фізичні, психічні й соціальні риси та ознаки людини, які можуть стати причиною перетворення її на жертву, і виявити схильність до віктимної поведінки. Такий процес називають віктимізацією особистості. Встановлено, що спрямованість особистості підлітка обумовлює його схильність до різних видів віктимної поведінки. З'ясовано, що головна ознака віктимної поведінки – це здійснення певних дій або бездіяльність, які сприяють тому, що людина опиняється в ролі жертви. Головне значення для соціалізації підлітка має саме тип віктимної поведінки.

2). Здійснено емпіричне дослідження виявило, що домінуючими видами схильності до віктимної поведінки у нашій виборці є реалізована форма віктимної поведінки та схильність до агресивної форми поведінки. Найменший прояв отримав такий вид як схильність до залежної та беспорядної поведінки. В цілому було виявлено 38,1% осіб підліткового віку з високим рівнем схильності до віктимної поведінки, 45,6% підлітків з середнім і лише 16,3% з низьким.

3) Емпірично встановлено особливості віктимної поведінки підлітків та її детермінант. Найбільш вираженими і характерними для підлітків є захисні механізми «проекція», «компенсація» та «регресія». Найменшу кількість отримали типи захисного механізму «заміщення», «заперечення» та «витіснення». Найбільш домінуюча копінг-поведінка у стресових ситуаціях у підлітків – «уникнення проблем». Констатуємо високий рівень тільки у однієї з копінг-стратегій – пошук соціальної підтримки 10,6. Така стратегія є характерною для цього віку, адже, підліток прагне зайняти певну соціальну роль в соціумі, він намагається вирішувати питання

самостійно, але разом з тим, у складних життєвих ситуаціях використовує копінг соціальної підтримки.

4). Виявлено кореляційні зв'язки з такими характеристиками самоствавлення, як самоповага, очікування позитивного ставлення від оточуючих та схильністю підлітків до саморуйнівної віктимної поведінки. Також залежно від особливостей самоствавлення виявлено статистично значущі відмінності у виді реалізованої віктимності підлітків: у досліджуваних відмічаються показники реалізованої віктимності при прямій кореляції з показниками позитивного ставлення до власної особистості.

Проведене нами дослідження дозволило окреслити перспективи подальшого та більш детального вивчення сукупності чинників виникнення віктімогенних властивостей підлітків, впливу механізмів психологічного захисту на віктимну поведінку, що дозволить виявляти наявність потенційних видів віктимності у дітей, диференційовано здійснювати психологічну корекцію, соціально-психологічну реабілітацію, а також визначати шляхи профілактики віктимної поведінки у підлітків та юнаків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абитов И.Р. Антиципационная состоятельность в структуре совладающего поведения: в норме и при психосоматических и невротических расстройствах: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Казань, 2007. 22 с.
2. Адлер А. Воспитание детей. Взаимодействие полов. Ростов н/Д. : Феникс, 1998. URL: <http://www.koob.ru/adler/#books>.
3. Андронникова О.О. Виктимное поведение подростков: факторы возникновения и профилактика : монография. Новосибирск : НГИ, 2005. 300 с.
4. Андронникова О. О. Роль семьи в формировании неадаптивных форм виктимного поведения детей *Семья в XXI веке.*: Сборник материалов международного экспертного симпозиума. Новосибирск. 2013. С. 156–164.
5. Андронникова О. О. Тест склонности к виктимному поведению. *Развитие гуманитарного образования в Сибири:* сб. науч. тр. В 2 ч. Новосибирск : НГИ, 2004. Вып. 9.4. 1. С. 11–25.
6. Антонян Ю. М., Лунеев В. В., Яковлев А. М. Мотивообразующие факторы преступного поведения. Криминальная мотивация. М. : Прогресс, 1986. 324 с.
7. Анцыферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысливание, преобразование ситуаций и защита *Психологические основы профессиональной деятельности / под ред. В.А.Бодрова.* М., 2007. С. 143–154.
8. Бантишева О.О. Методика дослідження психологічних особливостей емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки *Проблеми сучасної психології.* Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка

- НАПН України., 2015. Випуск 28. Кам'янець – Подільський : Аксіома. С. 36-54.
9. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры. М. : Прогресс, 1988. 400 с.
 10. Бистров А. Дослідження домінування типів віктимної поведінки в підлітків загальноосвітніх і спеціальних шкіл. *Humanitarium*. Переяслав-Хмельницький; Ніжин : Лисенко М. М., 2018. Том. 41, Вип. 1 : Психологія. С. 17-26.
 11. Бистров А. Є., Синьов В. М. Схильність підлітків з інтелектуальними порушеннями до різних типів віктимної поведінки, та її зв'язок з особистісними особливостями підлітків. *Науковий Часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19. Вип. 36, 2018. С. 132-139.
 12. Бовть О. Б. Віктимна поведінка як психологічна проблема. *Соціальна психологія*. 2014. № 4 (6). С. 14–22.
 13. Бовть О.Б. Исследование психологических детерминант виктимного поведения подростков. *Проблеми сучасної психології* : Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2014. Випуск 25. Кам'янець – Подільський : Аксіома. С. 45-59.
 14. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. СПб. : Питер, 2008. 400 с.
 15. Вакулич Т. В. Вивчення віктимності особистості неповнолітніх у психологічній літературі. 2009. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/780/94/>.
 16. Вассерман Л.И., Ерышев О.Ф., Клубова Е.Б. Психологическая диагностика индекса жизненного стиля. СПб.: Издательство: СПбНИПНИ им. В.М.Бехтерева, 2005. - 50 с.
 17. Віктимологія : навч. посібник / С. О. Гарькавець. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. 116 с .

18. Водопьянова Н.Е. Психодиагностика стресса. СПб.: Питер, 2009. 336 с. (Серия Практикум).
19. Воронова Ю. В. Соціально-психологічні детермінанти віктимної поведінки неповнолітніх жертв сексуальних злочинів : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.06 «Юридична психологія». Х., 2005. 21 с.
20. Гарькавец С. О. Психологія підліткової віктимності : монографія. Луганськ : вид-во «Ноулідж», 2013. 175 с.
21. Глуханюк Н.С. Практикум по психодиагностике: учеб. пособие – 2-е изд., переруб. и доп. М.: Издательство Московского психолого-социального института, 2005. 216 с.
22. Гошовська О.Я. Структурно-функціональні особливості психозайісту в процесі само прийняття підлітків. *Психологічні перспективи*. Вип.17, 2011. С. 57-65.
23. Давиденко В. Л. Віктимологія як галузь кримінологічної науки. *Кримінальне право, кримінальний процес та криміналістика: Європейські перспективи*, 2014. № 8. С. 118-121.
24. Духновский С. В. Переживание дисгармонии межличностных отношений: монография. : Изд-во Курганского гос. ун-та, 2005. 175 с.
25. Завацкая Н. Е. К вопросу о профилактике социальных дезадаптаций у подростков. *Зб. наук. праць СНУ ім. В. Даля*. Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2001. С. 224–226.
26. Зливков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. К.: Педагогічна думка, 2016. С.175.
27. Ильина С.В. Влияние пережитого в детстве насилия на возникновение личностных расстройств. *Вопросы психологи*. 1998. № 6. режим доступу до журн.: http://www.voppsy.ru/journals_all/issues/1998/986/986065.htm.

28. Козляковський П. А. Загальна психологія : навчальний посібник. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. С. 104.
29. Левицька Т. Л. Віктимологічна профілактика дітей у сімейному вихованні. *Педагогічний процес: теорія і практика* 2014. № 1. С. 171-176. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pptp_2014_1_28
30. Личко А. Е. Типы акцентуаций характера у подростков. М. : Просвещение, 1999. 280 с.
31. Макушина О.П. Методы психологического изучения девиантного поведения: Учебное пособие. Воронеж: Изд-во ВГУ, 2006. 79 с.
32. Малкина-Пых И. Г. Психология поведения жертвы. М. : Изд-во Эксмо, 2006. 1008 с.
33. Медведєв В. С. Кримінальна психологія : підручник. К. : Атіка, 2004. 368 с.
34. Механізми психологічного самозахисту підлітків: монографія / Т. М. Кирпенко, Ю. О. Бохонкова. – Сєверодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. 176 с.
35. Морозова Н. Б. Психические расстройства и их роль в виктимном поведении детей и подростков М.: Просвещение. 2013. 227 с. Режим доступу: <http://www.rusmedserv.com/psychsex/teens/psihvikt.htm>
36. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования : анализ и интерпретация . СПб. : Речь, 2007. 392 с.
37. Никольская Н. М., Н. М. Грановская Психологическая защита у детей. СПб. : Речь, 2001. 504 с.
38. Одинцова М.А. Типы поведения жертвы. Диагностика ролевой виктимности. Самара : Бахрах-М, 2013. 160 с.
39. Панок В. Г. До розуміння сутності поняття психологічної практики у прикладній психології. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. : Психологічні науки*, 2013. Вип. 114. С. 151-155. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuPH_2013_114_32

40. Пантилеев С. Р. Опросник самоотношения. Практикум по психодиагностике: Психодиагностические материалы. М. : 1988. Режим доступа: <http://psyhtest.ru/metodiki/test-oprosnik-samotnosheniya-v-v-stolin-s-rpantelev.html>
41. Папуша В. В. Віктимні аспекти проблемної поведінки підлітків. *Чернігів: Вісник ЧДПУ ім. Т.Г.Шевченка*, 2010. Режим доступу: http://archive.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchdpu/psy/2010_82_2/papusha.pdf
42. Психологія сім'ї : навчальний посібник для студентів спеціальності «Практична психологія», «Початкова освіта» / Олена Горецька, Наталя Сердюк. Бердянськ : Видавець Ткачук О.В., 2015. 216 с.
43. Репецкая А.Л. Виновное поведение потерпевшего и принцип справедливости в уголовной политике. Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1994. 151 с.
44. Родіна Н.В. Психологія копінг-поведінки: системне моделювання : дис. ... докт. психол. наук : 19.00.01; Київський нац. ун-т імені Т. Г. Шевченка. К., 2013. 504 с.
45. Романенко О. В. Напрями психопрофілактики віктимної поведінки неповнолітніх. *Юридична психологія*. К. : НАВС, 2018. №2(23). С.24-28.
46. Романенко О. В., Лукашенко М. Ю. Особливості поведінки в конфліктних ситуаціях осіб із різним рівнем особистісної тривожності. *Юридична психологія*. К. : НАВС, 2017. №2 (21). С. 21-31.
47. Туляков В.А. Виктимология. Социальные и криминологические проблемы. Одесса : Юридическая литература, 2000. 335 с.
48. Франк Л.В. Виктимология и виктимность : учеб. пособие. Душанбе : Ирфон, 2002. 342 с.
49. Фрейд З. Основные психологические теории в психоанализе. Очерк истории психоанализа. СПб. : Алтейя, 1998. С. 121–151.

50. Фрейд А. Психология Я и защитные механизмы. М.: Педагогика, 1993. 144 с.
51. Хархан О.М. Психологическое исследование личностных предпосылок виктимного поведения подростков. *Наука і освіта*. 2004. № 8 – 9. С.144-147.
52. Христенко В. Е. Психология жертвы : учебное пособие. Харьков : Комсум, 2001. 256 с.
53. Швалб Ю. М. Целеполагающее сознание (психологические модели и исследования). К. : Миллениум, 2003. 152 с.
54. Шевченко Л. О. Структурні складові віктимної особистості *Форум права*. 2012. № 4. С. 1058–1063 Режим доступу : <http://arhive.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12slocvo.pdf>.
55. Юркова М. В. Структура и динамика защитных механизмов личности в процессе ее социализации : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01, 19.00.05. Ярославль, 2000. 163 с.
56. Amirkhan J. H. A factor analytically derived measure of coping: The Coping Strategy Indicator. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1990. Vol. 59. P. 1066–1075.
57. Lazarus R. S., Folkman S. *Stress appraisal and coping*. N.Y.: Springer, 1984. P. 22–46.
58. Lazarus R.S. Cognitive and coping processes in emotion. *Stress and coping*. N.Y. Columbia Univ. press, 1977. P. 144 –157.

ДОДАТКИ

Додаток А

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, Альона Крижановська, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

_____ (дата)

_____ (підпис)

Альона Крижановська
(ім'я, прізвище)

Діагностичні методики, використані у дослідженні

Методика «Схильність до віктимної поведінки» (О. Андроннікової)

Інструкція для испытуемого.

Вам предлагается ряд утверждений, каждое касается особенностей Вашего характера, Вашей личности, Вашего поведения, отдельных поступков, отношения к людям, взглядов на жизнь и т.п. Если Вы считаете, что утверждение верно по отношению к Вам, то дайте ответ “Да”, в противном случае – “Нет”. Свой ответ зафиксируйте в имеющемся у Вас ответном листе, поставив крестик в клеточку, соответствующую номеру утверждения в вопроснике и виду Вашего ответа. Ответы необходимо дать на все вопросы.

Не существует “верных” и “неверных” ответов, так как каждый прав по отношению к своим собственным взглядам. Постарайтесь отвечать точно и правдиво. Не нужно долго размышлять над каждым вопросом, старайтесь как можно быстрее решить, какой из двух ответов, пусть весьма относительно, но все-таки ближе к истине. Вас не должно смущать, что некоторые из вопросов кажутся слишком личными, поскольку исследование не предусматривает анализа каждого вопроса и ответа, а опирается лишь на количество ответов одного и другого вида. Кроме того, Вы должны знать, что результаты индивидуально-психологических исследований, как и медицинских, не подлежат широкому обсуждению. Не делайте никаких пометок в тексте инструкции

Текст опросника:

1. Я считаю, что в моей жизни неприятных событий происходит больше, чем у других.
2. Если я попадаю в неприятное положение, то мне лучше всего не сопротивляться и держать язык за зубами.
3. Я охотно записался бы добровольцем для участия в каких-либо боевых действиях.
4. Я ценю в людях осторожность и осмотрительность.
5. Даже если бы за опасную работу хорошо заплатили, я не взялся бы за ее выполнение.
6. Если меня обидели, то я обязательно должен отплатить за это.
7. Если бы другие люди не мешали мне, я добился бы гораздо большего.
8. У меня никогда не было неприятностей из-за моего поведения, связанного с половой жизнью.
9. Временами мне хочется ломать вещи, бить посуду.
10. У меня бывали такие периоды, тянувшиеся дни, недели или даже месяцы, когда я не мог ни за что взяться, т.к. не мог включиться в работу.
11. Я не всегда говорю правду.
12. В более раннем возрасте меня выгоняли из школы за плохое поведение.
13. Иногда я перехожу улицу там, где мне удобно, а не там, где положено.
14. Временами я так настаиваю на своем, что окружающие теряют терпение.
15. Другие мне кажутся счастливее меня.
16. Думаю, что многие люди преувеличивают свои несчастья, чтобы добиться сочувствия и помощи.
17. Думаю, мне понравилась бы работа, связанная с защитой слабых и обездоленных.
18. Меня трудно переубедить.
19. Мне приходится так много заботиться о близких людях, что на заботу о себе времени зачастую не хватает.
20. Я навряд ли добьюсь в своей жизни чего-то действительно стоящего.
21. Мне регулярно делают больно окружающие меня люди.
22. Я не сержусь, когда надо мной посмеиваются.
23. Я считаю, что большинство людей способно солгать, если это в их интересах.

24. Я редко совершаю поступки, о которых потом сожалею (больше и чаще, чем другие).
25. Я очень редко ссорюсь с членами моей семьи.
26. Я не могу отбросить некоторые условности даже ради получения удовольствия.
27. Большую часть времени у меня такое чувство, как будто я сделал что-то плохое или злое.
28. Большую часть времени я чувствую себя счастливым.
29. Некоторые люди так любят командовать, что мне хочется все сделать наоборот, даже если я знаю, что они правы.
30. Если кто-то нарушает правила, я возмущаюсь.
31. Я никогда не шел на опасное дело ради сильных впечатлений.
32. Я получаю больше удовольствия от игры или скачек, если не держу пари.
33. В школе меня никогда не вызывали к директору за озорство.
34. Мои манеры за столом в гостях более хороши, чем у себя дома.
35. Я считаю, что большинство людей ради выгоды скорее поступят нечестно, чем упустят случай.
36. Мое поведение в значительной мере определяется правилами и привычками окружающих меня людей.
37. Я предпочитаю решение конфликтов без применения силы.
38. Я бываю возмущен и раздражен, когда приходится признать, что меня умело провели.
39. Мне безразлично, что обо мне говорят другие.
40. Если бы в наше время проводились бои гладиаторов, то я бы непременно в них поучаствовал.
41. Я умею отказывать людям, которые просят меня об одолжении.
42. Мне трудно поддерживать разговор с людьми, с которыми я только что познакомился.
43. Я не могу прекратить ситуацию, даже если чувствую себя неловко и напряженно.
44. Терпеть боль всем назло бывает даже приятно.
45. Человек должен иметь право выпить столько, сколько захочет.
46. Если я в детстве нехорошо вел себя, то меня наказывали.
47. Я мог бы выполнять работу, связанную с уходом за больными или умирающими.
48. Я всегда сразу замечаю, если ситуация становится опасной.
49. Я наметил себе жизненную программу, основанную на чувстве долга и ответственности, и стараюсь ее выполнять.
50. Иногда я не уступаю людям не потому, что дело действительно важное, а просто из принципа.
51. Верно утверждение, что если детей не бить, то толку из них не получится.
52. Мои родители никогда не наказывали меня физически.
53. Если при покупке автомобиля мне придется выбирать между скоростью и безопасностью, то я выберу безопасность.
54. Меня чаще, чем других, обзывали в школе.
55. Люди справедливо возмущаются, когда узнают, что преступник остался безнаказанным.
56. Когда я попадаю в неприятную ситуацию, то надеюсь только на свои силы.
57. Я уверен, что того, кто совершает злые поступки, в будущем ожидает кара.
58. Я могу дружелюбно относиться к людям, поступки которых я не одобряю.
59. Я готов простить грубость моему партнеру, если у меня есть надежда, что это не повторится.
60. Безопаснее никому не доверять.
61. Бывает, что я провожу вечер в компании малознакомых мне людей.
62. Я регулярно попадаю в неприятные ситуации.

63. Иногда у меня такое настроение, что я готов первым начать драку.
64. Я иногда нарушаю закон или установленные правила.
65. Я не рискнул бы прыгать с парашютом.
66. Большинству людей не нравится поступаться своими интересами ради других.
67. Я легко теряю терпение.
68. Только неожиданные обстоятельства и чувство опасности позволяют мне по настоящему проявить себя.
69. Меня очень трудно разозлить.
70. Люди часто разочаровывают меня.
71. У меня бывает такое чувство, что трудностей слишком много и нет смысла пытаться их преодолеть.
72. Меня трудно рассердить.
73. Вполне можно обойти закон, если вы этим его по существу не преступаете.
74. Я пью алкогольные напитки умеренно (или совсем не пью).
75. Я часто встречал людей, завидовавших моим идеям только потому, что они пришли в голову не им первым.
76. Даже если я злюсь, то стараюсь не прибегать к ругательствам.
77. Мне больше нравится работать с руководителем, дающим строгие четкие указания, чем с руководителем, предоставляющим большую свободу.
78. Если кто-то затевает интересное, пусть и опасное дело, я его поддержу.
79. Я редко даю сдачу, когда меня бьют.
80. Если по отношению ко мне кто-то поступает несправедливо, то я желаю ему настоящего наказания.
81. Я верю, что за зло можно отплатить добром, и действую в соответствии с этим.
82. Каждый ребенок знает, что добро должно быть с кулаками.
83. Я предпочитаю не общаться со сверстниками, так как они обижают меня.
84. Я никогда не вступаю в уличный конфликт, чтобы заступиться за того, кого обижают.
85. Вредное воздействие алкоголя и табака на человека сильно преувеличивают.
86. Собака, которая не слушается, заслуживает, чтобы ее ударили.

Ключи для подсчета первичных баллов:

1. Шкала социальной желательности ответов.
5 (да), 11 (нет), 13 (нет), 25 (да), 34 (нет), 39 (нет), 58 (да), 64 (нет), 76 (нет).
2. Шкала склонности к агрессивному виктимному поведению (агрессивный тип потерпевшего).
6 (да), 9 (да), 14 (да), 25 (нет), 26 (нет), 29 (да), 33 (нет), 34 (нет), 37 (нет), 45 (да), 50 (да), 51 (да), 55 (нет), 57 (нет), 58 (нет), 60 (да), 63 (да), 67 (да), 69 (нет), 72 (нет), 73 (да), 74 (нет), 79 (нет), 80 (да), 81 (нет), 82 (да), 86 (да).
3. Шкала склонности к самоповреждающему и саморазрушающему поведению (активный тип потерпевшего).
3 (да), 4 (нет), 5 (нет), 13 (да), 23 (да), 24 (нет), 26 (нет), 27 (да), 28 (нет), 31 (нет), 32 (да), 33 (нет), 35 (да), 40 (да), 53 (нет), 62 (да), 65 (нет), 68 (да), 74 (нет), 76 (да), 78 (да).
4. Шкала склонности к гиперсоциальному поведению (инициативный тип потерпевшего).
11 (нет), 13 (нет), 17 (да), 19 (да), 30 (да), 34 (нет), 39 (нет), 47 (да), 49 (да), 55 (да), 58 (да), 64 (да), 66 (нет), 84 (нет).
5. Шкала склонности к зависимому и беспомощному поведению (пассивный тип потерпевшего).
1 (да), 2 (да), 5 (да), 16 (да), 18 (нет), 20 (да), 21 (да), 22 (нет), 36 (да), 41 (нет), 43 (да),

44 (да), 46 (да), 54 (да), 59 (да), 71 (да), 75 (да), 77 (да), 83 (да).

6. Шкала склонности к некритичному поведению (некритичный тип потерпевшего).

8 (нет), 9 (да), 10 (да), 15 (да), 16 (да), 31 (нет), 32 (да), 33 (нет), 38 (да), 40 (да), 42 (нет), 45 (да), 48 (нет), 56 (да), 61 (да), 65 (нет), 70 (да), 74 (нет), 85 (да).

7. Шкала реализованной виктимности.

8 (нет), 19 (да), 25 (нет), 27 (да), 28 (нет), 33 (нет), 38 (да), 43 (да), 44 (да), 46 (да), 51 (да), 52 (нет), 54 (да), 59 (да), 62 (да), 74 (нет), 76 (да), 83 (да).

Обработка результатов:

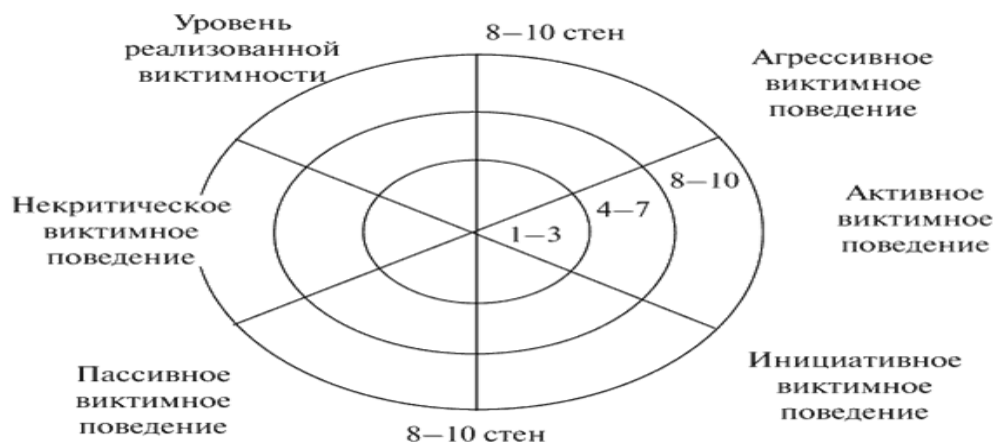
Первая процедура касается получения первичных, или "сырых", оценок. Для ее осуществления подсчитывается количество отметок (крестиков), совпавших с "окнами" шаблона. Полученные значения заносятся в столбец первичных оценок протокола занятия. Вторая процедура связана с переводом первичных оценок в стандартные оценки (для исследуемых 15 – 16 лет) с помощью таблицы.

№ п/п	Название шкалы	Показатели в сырых баллах									
		1	2	–	3	4	–	5	6	–	7–9
1.	Социальная желательность ответов	1	2	–	3	4	–	5	6	–	7–9
2.	Агрессивное поведение	1–5	6–7	8	9–10	11–12	13–14	15–16	17	18–19	20–27
3.	Склонность к самоповреждающему и саморазрушающему поведению	1–5	6	7	8	9	10	11	12	13	14–22
4.	Склонность к гиперсоциальному поведению	1–2	3	4	5	6	7	–	8	9	10–14
5.	Склонность к зависимому и беспомощному поведению	1–3	4–5	6	7	8–9	10–11	12	13	14	15–19
6.	Склонность к некритичному поведению	1–4	5	6–7	8	9	10–11	12	13	14–15	16–19
7.	Реализованная виктимность	1–4	5	6–7	8	9	10–11	12	13	14–15	16–18
		Номер стена									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
		Ниже нормы			Норма				Выше нормы		

1,2,3 – ниже нормы 4,5,6,7- норма 8,9,10- выше н.

Следует обратить особое внимание на оценку по шкале 1, имеющую значение для общей характеристики достоверности ответов. Столь же важен результат по шкале 7, отражающей реализованность виктимного поведения. От результатов по этой шкале будет зависеть уровень присутствия данного вида поведенческих реакций.

Интерпретация полученных результатов, психологическое заключение и рекомендации должны быть даны на основе понимания сути вопросов в каждой шкале, глубинных связей исследуемых факторов между собой и с другими психологическими и психофизиологическими характеристиками и их роли в поведении и деятельности человека.

Методика «Индекс жизненного стиля» (Р. Плутчика у співавторстві з Г.Келлерманом і Х.Р.Конттом) (Life Style Index, LSI)

Был разработан Р.Плутчиком в соавторстве с Г.Келлерманом и Х.Р.Конттом в 1979 году.

Тест для диагностики механизмов психологической защиты:

Инструкция. Внимательно прочитайте приведенные ниже утверждения, описывающие чувства, поведение и реакции людей в определенных жизненных ситуациях, и если они имеют к Вам отношение, то отметьте соответствующие номера знаком "+".

Вопросы теста Р. Плутчика.

1. Со мной ладить очень легко
2. Я сплю больше, чем большинство людей, которых я знаю
3. В моей жизни всегда был человек, на которого мне хотелось быть похожим
4. Если меня лечат, то я стараюсь узнать, какова цель каждого действия
5. Если я чего-то хочу, то не могу дождаться момента, когда мое желание сбудется
6. Я легко краснею
7. Одно из самых больших моих достоинств - это умение владеть собой
8. Иногда у меня появляется настойчивое желание пробить стену кулаком
9. Я легко выхожу из себя
10. Если меня в толпе кто-нибудь толкнет, то я готов его убить
11. Я редко запоминаю свои сны
12. Меня раздражают люди, которые командуют другими
13. Я часто бываю не в своей тарелке
14. Я считаю себя исключительно справедливым человеком
15. Чем больше я приобретаю вещей, тем становлюсь счастливее
16. В своих мечтах я всегда в центре внимания окружающих
17. Меня расстраивает даже мысль о том, что мои домочадцы могут разгуливать дома без одежды
18. Мне говорят, что я хвастун
19. Если кто-то меня отвергает, то у меня может появиться мысль о самоубийстве
20. Почти все мною восхищаются
21. Бывает так, что я в гневе что-нибудь ломаю или бью
22. Меня очень раздражают люди, которые сплетничают
23. Я всегда обращаю внимание на лучшую сторону жизни
24. Я прикладываю много стараний и усилий, чтобы изменить свою внешность
25. Иногда мне хочется, чтобы атомная бомба уничтожила мир
26. Я человек, у которого нет предрассудков
27. Мне говорят, что я бываю излишне импульсивным
28. Меня раздражают люди, которые манерничают перед другими

29. Очень не люблю недоброжелательных людей
30. Я всегда стараюсь случайно кого-нибудь не обидеть
31. Я из тех, кто редко плачет
32. Пожалуй, я много курю
33. Мне очень трудно расставаться с тем, что мне принадлежит
34. Я плохо помню лица
35. Я иногда занимаюсь онанизмом
36. Я с трудом запоминаю новые фамилии
37. Если мне кто-нибудь мешает, то я его не ставлю в известность, а жалею на него другому
38. Даже если я знаю, что я прав, я готов слушать мнения других людей
39. Люди мне никогда не надоедают
40. Я могу с трудом усидеть на месте даже незначительное время
41. Я мало, что могу вспомнить из своего детства
42. Я длительное время не замечаю отрицательные черты других людей
43. Я считаю, что не стоит напрасно злиться, а лучше спокойно все обдумать
44. Другие считают меня излишне доверчивым
45. Люди, скандалом добивающиеся своих целей, вызывают у меня неприятные чувства
46. Плохое я стараюсь выбросить из головы
47. Я не теряю никогда оптимизма
48. Уезжая путешествовать, я стараюсь все спланировать до мелочей
49. Иногда я знаю, что сержусь на другого сверх меры
50. Когда дела идут не так, как мне нужно, я становлюсь мрачным
51. Когда я спорю, то мне доставляет удовольствие указывать другому на ошибки в его рассуждениях
52. Я легко принимаю брошенный другим вызов
53. Меня выводят из равновесия непристойные фильмы
54. Я огорчаюсь, когда на меня никто не обращает внимания
55. Другие считают, что я равнодушный человек
56. Что-нибудь решив, я часто, тем не менее, в решении сомневаюсь
57. Если кто-то усомнится в моих способностях, то я из духа противоречия буду показывать свои возможности
58. Когда я веду машину, то у меня часто возникает желание разбить чужой автомобиль
59. Многие люди меня выводят из себя своим эгоизмом
60. Уезжая отдыхать, я часто беру с собой какую-нибудь работу.
61. От некоторых пищевых продуктов меня тошнит
62. Я грызу ногти
63. Другие говорят, что я избегаю проблем
64. Я люблю выпить
65. Непристойные шутки приводят меня в замешательство
66. Я иногда вижу сны с неприятными событиями и вещами
67. Я не люблю карьеристов
68. Я много говорю неправды
69. Фильмы для взрослых вызывают у меня отвращение
70. Неприятности в моей жизни часто бывают из-за моего скверного характера
71. Больше всего не люблю лицемерных неискренних людей
72. Когда я разочаровываюсь, то часто впадаю в уныние
73. Известия о трагических событиях не вызывают у меня волнения
74. Прикасаясь к чему-либо липкому и скользкому, я испытываю омерзение
75. Когда у меня хорошее настроение, то я могу вести себя как ребенок
76. Я думаю, что часто спорю с людьми напрасно по пустякам
77. Покойники меня не «трогают»

78. Я не люблю тех, кто всегда старается быть в центре внимания
79. Многие люди вызывают у меня раздражение
80. Мыться не в своей ванне для меня большая пытка.
81. Я с трудом произношу непристойные слова
82. Я раздражаюсь, если нельзя доверять другим
83. Я хочу, чтобы меня считали чувственно привлекательным
84. У меня такое впечатление, что я никогда не заканчиваю начатое дело
85. Я всегда стараюсь хорошо одеваться, чтобы выглядеть более привлекательным
86. Мои моральные правила лучше, чем у большинства моих знакомых
87. В споре я лучше владею логикой, чем мои собеседники
88. Люди, лишённые морали, меня отталкивают
89. Я прихожу в ярость, если кто-то меня заденет
90. Я часто влюбляюсь
91. Другие считают, что я излишне объективен
92. Я остаюсь спокойным, когда вижу окровавленного человека

Ключ к методике Восемь механизмов психологической защиты личности формируют восемь отдельных шкал, численные значения которых выводятся из числа положительных ответов на определенные, указанные выше утверждения, разделенные на число утверждений в каждой шкале. Напряженность каждой психологической защиты подсчитывается по формуле $n/N \times 100\%$, где n – число положительных ответов по шкале этой защиты, N – число всех утверждений, относящихся к этой шкале. Тогда общая напряженность всех защит (ОНЗ) подсчитывается по формуле $n/92 \times 100\%$, где n – сумма всех положительных ответов по опроснику.

Норма значений теста Плутчика. По данным В.Г. Каменской (1999), нормативные значения этой величины для городского населения России равны 40 – 50 %. ОНЗ, превышающий 50-процентный рубеж, отражает реально существующие, но неразрешенные внешние и внутренние конфликты.

	Названия защит	Номера утверждений	n
1	Вытеснение	6, 11, 31, 34, 36, 41, 55, 73, 77, 92	10
2	Регрессия	2, 5, 9, 13, 27, 32, 35, 40, 50, 54, 62, 64, 68, 70, 72, 75, 84	17
3	Замещение	8, 10, 19, 21, 25, 37, 49, 58, 76, 89	10
4	Отрицание	1, 20, 23, 26, 39, 42, 44, 46, 47, 63, 90	11
5	Проекция	12, 22, 28, 29, 45, 59, 67, 71, 78, 79, 82, 88	12
6	Компенсация	3, 15, 16, 18, 24, 33, 52, 57, 83, 85	10
7	Гиперкомпенсация	17, 53, 61, 65, 66, 69, 74, 80, 81, 86	10
8	Рационализация	4, 7, 14, 30, 38, 43, 48, 51, 56, 60, 87, 91	12

Методика «Діагностика копінг-поведінки в стресових ситуаціях» (С. Норман, Д.Ендлер, Д.Джеймс, М.Паркер в адаптації Т. Крюкової)

Інструкція. Нижче наведено можливі реакції людини на різні важкі стресові ситуації. Вкажіть, як часто Ви поведетесь подібним чином у важкій стресовій ситуації і поставте відповідну цифру у бланку відповідей.

Ніколи	Рідко	Іноді	Часто	Дуже часто
1	2	3	4	5

Текст методики.

1. Намагаюся ретельно розподілити свій час.
2. Зосереджуюсь на проблемі і думаю, як її можна вирішити.
3. Думаю про щось хороше, що було у моєму житті.
4. Намагаюся бути серед людей.

5. Звинувачую себе за нерішучість.
6. Роблю те, що вважаю найкращим у даній ситуації.
7. Занурююся у свій біль і страждання.
8. Звинувачую себе за те, що опинився у даній ситуації.
9. Ходжу по магазинах, нічого не купуючи.
10. Думаю про те, що для мене найголовніше.
11. Намагаюся більше спати.
12. Балую себе улюбленою їжею.
13. Переживаю, що не можу впоратися з ситуацією.
14. Відчуваю нервову напругу.
15. Згадую, як я вирішував аналогічні проблеми раніше.
16. Кажу собі, що це відбувається не зі мною.
17. Звинувачую себе за надто емоційне ставлення до ситуації.
18. Іду кудись перекусити або пообідати.
19. Відчуваю емоційний шок.
20. Купую собі якусь річ.
21. Визначаю напрямок дій і дотримуюся його.
22. Звинувачую себе за те, що не знаю, як вчинити.
23. Іду на вечірку.
24. Намагаюся вникнути в ситуацію.
25. Застигаю (як заморожений) і не знаю, що робити.
26. Негайно вживаю заходів, щоб виправити ситуацію.
27. Обмірковую подію, яка сталася або своє ставлення до неї.
28. Шкодную, що не можу змінити того, що сталося або своє ставлення до того, що трапилося.
29. Іду в гості до друга.
30. Турбуюся про те, що я буду робити
31. Проводжу час з близькою людиною.
32. Іду на прогулянку.
33. Кажу собі, що це ніколи не трапиться знову.
34. Зосереджується на своїх загальних недоліках.
35. Розмовляю з тим, кого я особливо ціную.
36. Аналізую проблему, перш ніж реагувати на неї.
37. Телефоную другу.
38. Відчуваю роздратування.
39. Вирішую, що тепер найважливіше робити.
40. Дивлюся фільм.
41. Контролюю ситуацію.
42. Докладаю додаткових зусиль, щоб все зробити.
43. Розробляю декілька різних рішень проблеми.
44. Беру відпустку або відгул, віддаляюся від ситуації.
45. Відриваюся на інших.
46. Використовую ситуацію, щоб довести, що я можу зробити це.
47. Намагаюся зібратися, щоб вийти переможцем з ситуації.
48. Дивлюся телевізор.

Обробка результатів. При обробці результатів підсумовуються бали з урахуванням наведеного нижче ключа.

Копінг	Номери тверджень
Орієнтований на вирішення завдань (проблемно-орієнтована стратегія)	1, 2, 6, 10, 15, 21, 24, 26, 27, 36, 39, 41, 42, 43, 46, 47
Орієнтований на емоції (емоційноорієнтована стратегія)	5, 7, 8, 13, 14, 16, 17, 19, 22, 25, 28, 30, 33, 34, 38, 45

Стратегія уникнення	3, 4, 9, 11, 12, 18, 20, 23, 29, 31, 32, 35, 37, 40, 44, 48
Субшкала відволікання	9, 11, 12, 18, 20, 40, 44, 48
Субшкала соціального відволікання	4, 29, 31, 35, 37

Інтерпретація результатів.

Копінг, орієнтований на вирішення завдань – описує цілеспрямовані зусилля для вирішення проблеми, когнітивну реструктуризацію проблеми, спроби змінити ситуацію. Акцентується на поставленому завданні, плануванні та зусиллях, спрямованих на вирішення проблеми.

Копінг, орієнтований на емоції – описує емоційні реакції людини, спрямовані на зниження сили стресу (проте далеко не завжди вдалі). До таких реакцій відносяться: самозвинувачення, надмірна емоційність, агресивність, роздратованість, зацикленість на собі і заглиблення у світ фантазій. Нерідко ця копінг стратегія призводить до ще більшого зростання рівня стресу.

Стратегія уникнення – описує поведінку або когнітивні зміни, спрямовані на уникнення стресової ситуації. Це відбувається шляхом відволікання на інші ситуації (найчастіше орієнтовані на вирішення конкретних завдань) або шляхом уникнення соціальних контактів, що призводить до тимчасового зменшення сили стресу

Методика «Індикатор копінг-стратегій» (Coping Strategy Indicator, CSI, Д. Амирхан, 1990, в адаптації Н.Сироти, 1994, В. Ялгонського, 1995)

Інструкція. На бланку питань представлено кілька можливих шляхів подолання проблем, неприємностей. Ознайомившись з твердженнями, Ви зможете визначити, які із запропонованих варіантів зазвичай Вами використовуються. Спробуйте згадати про одну з серйозних проблем, з якою Ви зіткнулися за останній рік і яка змусила вас неабияк турбуватися. Опишіть цю проблему в кількох словах.

Тепер, читаючи наведені нижче твердження, оберіть один з трьох найбільш прийнятних варіантів відповідей для кожного твердження: повністю згоден (3), згоден (2), не згоден (1).

Текст методики.

1. Дозволю собі поділитися почуттям з другом 3 2 1
2. Намагаюсь все зробити так, щоб мати можливість найкращим чином вирішити проблему 3 2 1
3. Здійснюю пошук всіх можливих рішень, перш ніж щось зробити 3 2 1
4. Намагаюся відволіктися від проблеми 3 2 1
5. Приймаю співчуття і розуміння від когось 3 2 1
6. Роблю все можливе, щоб не дати оточуючим побачити, що мої справи кепські 3 2 1
7. Обговорюю ситуацію з людьми, так як обговорення допомагає мені почувати себе краще 3 2 1
8. Ставлю для себе ряд цілей, що дозволяють поступово справлятися з ситуацією 3 2 1
9. Дуже ретельно зважую можливості вибору 3 2 1
10. Мрію, фантазую про кращі часи 3 2 1
11. Намагаюся різними способами вирішувати проблему, поки не знайду найкращий 3 2 1
12. Довіряю свої страхи родичу або другу 3 2 1
13. Більше часу, ніж зазвичай, проводжу насамоті 3 2 1
14. Розповідаю іншим людям про ситуацію, так як тільки її обговорення допомагає мені прийти до її вирішення 3 2 1
15. Думаю про те, що потрібно зробити, щоб виправити становище 3 2 1
16. Зосереджуюсь повністю на вирішенні проблеми 3 2 1
17. Обмірковую про себе план дій 3 2 1

18. Дивлюся телевізор довше, ніж зазвичай 3 2 1
19. Іду до когось (друга або фахівця), щоб він допоміг мені відчувати себе краще 3 2 1
20. Борюся за те, що мені потрібно в цій ситуації 3 2 1
21. Уникаю спілкування з людьми 3 2 1
22. Переключаюсь на хобі чи займаюся спортом, щоб уникнути проблему 3 2 1.
23. Іду до друга за порадою – як виправити ситуацію 3 2 1
24. Іду до друга, щоб він допоміг мені краще відчувати проблему 3 2 1
25. Приймаю співчуття, взаєморозуміння друзів 3 2 1
26. Сплю більше звичайного 3 2 1
27. Фантазую про те, що все могло б бути інакше 3 2 1
28. Уявляю себе героєм книги або кіно 3 2 1
29. Намагаюся вирішити проблему 3 2 1
30. Хочу, щоб люди залишили мене на самоті 3 2 1
31. Приймаю допомогу від друзів або родичів 3 2 1
32. Шукаю заспокоєння у тих, хто знає мене краще 3 2 1
33. Намагаюся ретельно планувати свої дії, а не діяти імпульсивно під впливом зовнішнього спонукання 3 2 1

Обробка результатів. Відповіді досліджуваного зіставляються з ключем. Для отримання загального бала за відповідною стратегією підраховується сума балів за всіма 11 пунктами, що відносяться до цієї стратегії.

Мінімальна оцінка за кожною шкалою – 11 балів, максимальна – 33 бали.

Ключ.

Шкала «вирішення проблем»	Пункти: 2, 3, 8, 9, 11, 15, 16, 17, 20, 29, 33
Шкала «пошук соціальної підтримки»	Пункти: 1, 5, 7, 12, 14, 19, 23, 24, 25, 31, 32
Шкала «уникнення проблем»	Пункти: 4, 6, 10, 13, 18, 21, 22, 26, 27, 28, 30

Інтерпретація результатів. Норми для оцінки результатів тесту:

Рівень	Вирішення проблем	Пошук соціальної підтримки	Уникнення проблем
Дуже низький	<16	<13	<15
Низький	17-21	14-18	16-23
Середній	22-30	19-28	24-27
Високий	>31	>29	>27

Тест на міжособистісну залежність (Р. Гіршфільда, адаптація О.П. Макушіна)

Опросник состоит из 48 утверждений, которые распределяются по 3 шкалам:

- 1) емоциональная опора на других (ЭО) (Emotional Reliance on Others, 18 вопросов);
- 2) неуверенность в себе (Н) (Lack of Self-Confidence, 16 вопросов);
- 3) стремление к автономии (А) (Assertion of Autonomy, 14 вопросов).

Итоговое значение зависимости (З) подсчитывается путем суммирования полученных баллов по первым двум шкалам и вычитания из данной суммы баллов, полученных по третьей шкале: $Z = ЭО + Н - А$

Інструкція. При чтении каждого высказывания подумайте, в какой мере оно может быть отнесено к вам. Для ответов используйте следующую шкалу:

- 1 балл - не характерно для меня;
- 2 балла - немного характерно для меня;
- 3 балла - вполне характерно для меня;
- 4 балла - очень сильно характерно для меня».

Вопросы-утверждения опросника.

1. Я предпочитаю находиться в одиночестве.

2. Когда я должен принять решение, я всегда спрашиваю совета.
3. Я выполняю свою работу на высшем уровне, когда я знаю, что она будет высоко оценена.
4. Я не могу выносить суеты вокруг меня, когда я болен (огорчен).
5. Я бы скорее был ведомым, чем лидером.
6. Я верю, что люди могли бы сделать гораздо больше для меня, если бы они хотели.
7. Ребенком для меня было очень важно доставлять удовольствие родителям.
8. Я не нуждаюсь в том, чтобы другие улучшали мое самочувствие.
9. Неодобрение со стороны того, о ком я забочусь, очень болезненно для меня.
10. Я чувствую себя уверенным в своей способности иметь дело с большинством из тех личностных проблем, с которыми я, вероятно, встречу жизни.
11. Единственный человек, которому я хочу доставить удовольствие, - это я.
12. Мысль о потере близкого друга ужасает меня.
13. Я быстро соглашаюсь с мнением, которое ожидается другими.
14. Я полагаюсь только на себя.
15. Я был бы полностью потерян, если бы я не имел кого-то особенного.
16. Я расстраиваюсь, когда кто-то обнаруживает ошибку, которую я совершил.
17. Мне тяжело просить кого-нибудь о помощи.
18. Я ненавижу, когда люди проявляют ко мне симпатию.
19. Я легко обескураживаюсь, когда не получаю того, в чем я нуждаюсь, от окружающих.
20. В споре я легко уступаю.
21. Мне не надо многого от других.
22. У меня должен быть один человек, который жил бы специально для меня.
23. Когда я иду на вечеринку, я ожидаю, что понравлюсь другим людям.
24. Я чувствую себя лучше, когда я знаю кого-либо еще в команде.
25. Когда я болею, я предпочитаю, чтобы мои друзья оставили меня одного.
26. Я никогда не бываю более счастлив, чем когда люди говорят, что я хорошо выполнил свою работу.
27. Мне тяжело составить мнение о телевизионном шоу или кинофильме до тех пор, пока я не узнаю мнение об этом других людей.
28. Я склонен игнорировать чувства других людей, чтобы совершить что-нибудь важное для меня.
29. Мне нужен один человек, который ставит меня выше других.
30. В социальных ситуациях я склонен быть очень самоуверенным.
31. Я ни в ком не нуждаюсь.
32. Мне очень тяжело принимать решения самостоятельно.
33. Я склонен воображать худшее, если любимый человек не прибыл, как ожидалось.
34. Даже когда что-то неладно, я могу добиться успеха без помощи друзей.
35. Я склонен ожидать слишком многого от других.
36. Я не люблю покупать одежду самостоятельно.
37. Я склонен к одиночеству.
38. Я чувствую, что я действительно никогда не получу всего, чего я хотел бы получить от других.
39. Когда я встречаю новых людей, я боюсь, что я сделаю что-то неправильно.
40. Даже если большинство людей отвернутся от меня, я бы выдержал, если кто-то, кого я люблю, оставался со мной.
41. Я бы скорее остался свободным от других, чем рисковал разочароваться.
42. На меня не влияет, что люди думают обо мне.
43. Я думаю, что большинство людей не понимают, как легко они могут обидеть меня.
44. Я очень уверен в своих суждениях.
45. У меня возникает ужасный страх, что я потеряю любовь и поддержку людей, в которых я очень нуждаюсь.

46. У меня нет качеств, необходимых хорошему лидеру.

47. Я бы чувствовал себя несчастным, если бы меня покинул кто-то, кого я люблю.

48. Меня не волнует, что другие думают обо мне.

Обработка результатов. Обработка результатов теста осуществляется путем суммирования баллов по пунктам, относящимся к каждой шкале, с учетом наличия прямых и обратных утверждений. Вопросы № 10, 23, 44 являются обратными, поэтому при обработке соответствующие им значения меняются на противоположные («1» - 4, «2» - 3, «3» - 2, «4» - 1).

Ключ к тесту на межличностную зависимость.

Шкала	Задания, относящиеся к шкале
Эмоциональная опора на других	3, 6, 7, 9, 12, 15, 16, 19, 22, 26, 29, 33, 35, 38, 40, 43, 45, 47
Неуверенность в себе	2, 5, 10, 13, 17, 20, 23, 24, 27, 30, 32, 36, 39, 41, 44, 46
Стремление к автономии	1, 4, 8, 11, 14, 18, 21, 25, 28, 31, 34, 37, 42, 48

Интерпретация (расшифровка, тестовые нормы для мужчин и женщин).

Полученный суммарный балл представляет собой итоговый показатель по шкале, который оценивается в соответствии с приведенными ниже нормами. При этом тестовые нормы по шкалам эмоциональной опоры на других, автономии и зависимости различаются для мужчин и для женщин, а по шкале неуверенности в себе нормы единые. Тестовые нормы оценки выраженности эмоциональной опоры на других, неуверенности в себе, стремления к автономии, зависимости (мужчины):

Шкалы	Уровни выраженности		
	Низкий	Средний	Высокий
Эмоциональная опора на других	18-31	32-48	49-72
Неуверенность в себе	16-24	25-37	38-64
Стремление к автономии	14-26	27-37	38-56
Зависимость	20-24	25-52	53-80

Тестовые нормы оценки выраженности эмоциональной опоры на других, неуверенности в себе, стремления к автономии, зависимости (женщины):

Шкалы	Уровни выраженности		
	Низкий	Средний	Высокий
Эмоциональная опора на других	18-37	38-54	55-72
Неуверенность в себе	16-24	25-37	38-64
Стремление к автономии	14-22	23-33	34-56
Зависимость	20-35	36-62	63-80

Тест-опитувальник самооставлення (В. В. Століна, С. Р. Пантелєєва)

Методика предназначена для выявления структуры самооотношения личности, а также выраженности отдельных компонентов самооотношения: закрытости, самоуверенности, саморуководства, отраженного самооотношения, самооценности, самопривязанности, внутренней конфликтности и самообвинения.

Самоотношение понимается в контексте представлений личности о смысле "Я" как выражение смысла "Я", как обобщенное чувство в адрес собственного "Я". В основу понимания самооотношения положена концепция самосознания В.В. Столина, который выделял три измерения самооотношения: симпатию, уважение, близость.

Методика допускает индивидуальное и групповое применение без ограничения времени. В случае группового обследования количество участников не должно превышать 15 человек. Длительность выполнения задания - 30 - 40 минут.

Инструкция. Вам предложен перечень суждений, характеризующих отношение человека к себе, к своим поступкам и действиям. Внимательно прочитайте каждое суждение. Если Вы согласны с содержанием суждения, то в бланке для ответов, рядом с порядковым номером суждения поставьте "+", если не согласны, то "-". Работайте быстро и внимательно, не пропускайте ни одного суждения. Возможно, что некоторые суждения покажутся Вам излишне личными, затрагивающими интимные стороны Вашей личности. Постарайтесь определить их соответствие себе как можно искренне. Ваши ответы никому не будут демонстрироваться.

Опросник

1. Мои слова довольно редко расходятся с делами.
2. Случайному человеку я, скорее всего, покажусь человеком приятным.
3. К чужим проблемам я всегда отношусь с тем же пониманием, что и к своим.
4. У меня нередко возникает чувство, что то, о чем я с собой мысленно разговариваю, мне неприятно.
5. Думаю, что все мои знакомые относятся ко мне с симпатией.
6. Самое разумное, что может сделать человек в своей жизни, это не противиться собственной судьбе.
7. У меня достаточно способностей и энергии воплотить в жизнь задуманное.
8. Если бы я раздвоился, то мне было бы довольно интересно общаться со своим двойником.
9. Я не способен причинять душевную боль самым любимым и родным мне людям.
10. Я считаю, что не грех иногда пожалеть самого себя.
11. Совершив какой-то промах, я часто не могу понять, как же мне могло прийти в голову, что из задуманного могло получиться что-нибудь хорошее.
12. Чаще всего я одобряю свои планы и поступки.
13. В моей личности есть, наверное, что-то такое, что способно вызвать у других острую неприязнь.
14. Когда я пытаюсь оценить себя, я прежде всего вижу свои недостатки.
15. У меня не получается быть для любимого человека интересным длительное время.
16. Можно сказать, что я ценю себя достаточно высоко.
17. Мой внутренний голос редко подсказывает мне то, с чем бы я в конце концов не согласился.
18. Многие мои знакомые не принимают меня так уж всерьез.
19. Бывало, и не раз, что я сам остро ненавидел себя.
20. Мне очень мешает недостаток энергии, воли и целеустремленности.
21. В моей жизни возникали такие обстоятельства, когда я шел на сделку с собственной совестью.
22. Иногда я сам себя плохо понимаю.
23. Порой мне бывает мучительно больно общаться с самим собой.
24. Думаю, что без труда смог бы найти общий язык с любым разумным и знающим человеком.
25. Если я и отношусь к кому-нибудь с укоризной, то прежде всего к самому себе.
26. Иногда я сомневаюсь, можно ли любить меня по-настоящему.
27. Нередко мои споры с самим собой обрываются мыслью, что все равно выйдет не так, как я решил.
28. Мое отношение к самому себе можно назвать дружеским.
29. Вряд ли найдутся люди, которым я не по душе.
30. Часто я не без издевки подшучиваю над собой.
31. Если бы мое второе «Я» существовало, то для меня это был бы довольно скучный партнер по общению.
32. Мне представляется, что я достаточно сложился как личность, и поэтому не трачу много сил на то, чтобы в чем-то стать другим.
33. В целом меня устраивает то, какой я есть.
34. К сожалению, слишком многие не разделяют моих взглядов на жизнь.
35. Я вполне могу сказать, что уважаю сам себя.
36. Я думаю, что имею умного и надежного советчика в себе самом.
37. Сам у себя я довольно часто вызываю чувство раздражения.
38. Я часто, но довольно безуспешно пытаюсь в себе что-то изменить.
39. Я думаю, что моя личность гораздо интереснее и богаче, чем это может показаться на первый взгляд.
40. Мои достоинства вполне перевешивают мои недостатки.
41. Я редко остаюсь непонятым в самом важном для меня.
42. Думаю, что другие в целом оценивают меня достаточно высоко.
43. То, что со мной случается, - это дело моих собственных рук.

44. Если я спорю с собой, то всегда уверен, что найду единственно правильное решение.
45. Когда со мной случаются неприятности, как правило, я говорю: «И поделом тебе».
46. Я не считаю, что достаточно духовно интересен для того, чтобы быть притягательным для многих людей.
47. У меня нередко возникает сомнения: а таков ли я на самом деле, каким себе представляюсь?
48. Я не способен на измену даже в мыслях.
49. Чаще всего я думаю о себе с дружеской иронией.
50. Мне кажется, что мало кто может подумать обо мне плохо.
51. Уверен, что на меня можно положиться в самых ответственных делах.
52. Я могу сказать, что в целом я контролирую свою судьбу.
53. Я никогда не выдаю понравившиеся мне чужие мысли за свои.
54. Каким бы я ни казался окружающим, я то знаю, что в глубине души я лучше, чем большинство других.
55. Я хотел бы оставаться таким, какой я есть.
56. Я всегда рад критике в свой адрес, если она обоснована и справедлива.
57. Мне кажется, что если бы таких людей, как я, было больше, то жизнь изменилась бы в лучшую сторону.
58. Мое мнение имеет достаточный вес в глазах окружающих.
59. Что-то мешает мне понять себя по-настоящему.
60. Во мне есть немало такого, что вряд ли вызывает симпатию.
61. В сложных обстоятельствах я обычно не жду, пока проблемы разрешатся сами собой.
62. Иногда я пытаюсь выдать себя не за того, кто я есть.
63. Быть снисходительным к собственным слабостям - вполне естественно.
64. Я убедился, что глубокое проникновение в себя - малоприятное и довольно рискованное занятие.
65. Я никогда не раздражаюсь и не злюсь без особых на то причин.
66. У меня бывают такие моменты, когда я понимаю, что меня есть за что презирать.
67. Я часто чувствую, что мало влияю на то, что со мной происходит.
68. Именно богатство и глубина моего внутреннего мира и определяют мою ценность как личности.
69. Долгие споры с собой чаще всего оставляют горький осадок в моей душе, чем приносят облегчение.
70. Думаю, что общение со мной доставляет людям искреннее удовольствие.
71. Если говорить откровенно, иногда я бываю очень неприятен.
72. Можно сказать, что я себе нравлюсь.
73. Я человек надежный.
74. Осуществление моих желаний мало зависит от везения.
75. Мое внутреннее «Я» всегда мне интересно.
76. Мне очень просто убедить себя не расстраиваться по пустякам.
77. Близким людям свойственно меня недооценивать.
78. У меня в жизни нередко бывают минуты, когда я сам себе противен.
79. Мне кажется, что я все-таки не умею злиться на себя по-настоящему.
80. Я убедился, что в серьезных делах на меня лучше не рассчитывать.
81. Порой мне кажется, что я какой-то странный.
82. Я не склонен пасовать перед трудностями.
83. Мое собственное «Я» не представляется мне чем-то достойным глубокого внимания.
84. Мне кажется, что, глубоко обдумывая свои внутренние проблемы, я научился гораздо лучше себя понимать.
85. Сомневаюсь, что вызываю симпатию у большинства окружающих.
86. Мне случалось совершать такие поступки, которым вряд ли можно найти оправдание.
87. Где-то в глубине души я считаю себя слабаком.
88. Если я искренне и обвиняю себя в чем-то, то, как правило, обличительного запала хватает ненадолго.
89. Мой характер, каким бы он ни был, вполне меня устраивает.
90. Я вполне представляю себе, что меня ждет впереди.
91. Иногда мне бывает трудно найти общий язык со своим внутренним «Я».
92. Мои мысли о себе по большей части сводятся к обвинениям в собственный адрес.
93. Я не хотел бы сильно меняться даже в лучшую сторону, потому что каждое изменение - это потеря какой-то дорогой частицы самого себя.
94. В результате моих действий слишком часто получается совсем не то, на что я рассчитывал.
95. Вряд ли во мне есть что-то, чего бы я не знал.
96. Мне еще многого не хватает, чтобы с уверенностью сказать себе: «Да, я вполне созрел как личность».
97. Во мне вполне мирно уживаются как мои достоинства, так и мои недостатки.
98. Иногда я оказываю «бескорыстную» помощь людям только для того, чтобы лучше выглядеть в собственных глазах.

99. Мне слишком часто и безуспешно приходится оправдываться перед самим собой.
 100. Те, кто меня не любит, просто не знают, какой я человек.
 101. Убедить себя в чем-то не составляет для меня большого труда.
 102. Я не испытываю недостатка в близких и понимающих меня людях.
 103. Мне кажется, что мало кто уважает меня по-настоящему.
 104. Если не мелочиться, то в целом меня не в чем упрекнуть.
 105. Я сам создал себя таким, каков я есть.
 106. Мнение других обо мне вполне совпадает с моим собственным.
 107. Мне бы очень хотелось во многом себя переделать.
 108. Ко мне относятся так, как я того заслуживаю.
 109. Думаю, что моя судьба сложится все равно не так, как бы мне хотелось теперь.
 110. Уверен, что в жизни я на своем месте.

Бланк для ответов

Фамилия, имя, отчество (или символ) _____

Возраст _____

Другие сведения _____

Дата обследования _____

Суждения									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
31	32	33	34	35	36	37	38	39	40
41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
61	62	63	64	65	66	67	68	69	70
71	72	73	74	75	76	77	78	79	80
81	82	83	84	85	86	87	88	89	90
91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
101	102	103	104	105	106	107	108	109	110

Обработка результатов и интерпретация

При обработке используется специальный "ключ", с помощью которого получают так называемые "сырые" баллы.

Совпадение ответа обследуемого с "ключом" оценивается в 1 балл. Сначала подсчитываются совпадения ответов по признаку "согласен", затем - по признаку "не согласен". Полученные результаты суммируются. Затем сумма "сырых" баллов по каждой из шкал с помощью специальной таблицы переводится в стены. Стены служат основанием для интерпретации.

Ключ

Шкала	Согласен	Не согласен
1. Замкнутость	1,3,9,48,53,56,65	21,62,86,98
2. Самоуверенность	7,24,30,35,36,51,52,58,61,73,82	20,80,103
3. Саморуководство	43,44,45,74,76,84,90,105,106,108,110	109
4. Отраженное	2,5,29,41,42,50,102	13,18,34,85

самоотношение		
5. Самоценность	8,16,39,54,57,68,70,75,100	15,26,31,46,83
6. Самопринятие	10,12,17,28,40,49,63,72,77,79,88,97	-
7. Самопривязанность	6,32,33,55,89,93,95,101,104	96,107
8. Внутренняя конфликтность	4,11,22,23,27,38,47,59,64,67,69,81,91,94,99	-
9. Самообвинение	14,19,25,37,60,66,71,78,87,92	-

Таблица перевода "сырых" баллов в стены

Шкала	Стен									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. Закрытость	0	0	1	2-3	4-5	6-7	8	9	10	11
2. Самоуверенность	0-1	2	3-4	5-6	7-8	9	10-11	12	13	14
3. Саморуководство	0-1	2	3	4-5	6	7	8	9-10	11	12
4. Отраженное самоотношение	0	1	2	3-4	5	6-7	8	9	10	11
5. Самоценность	0-1	2	3	4-5	6-7	8	9-10	11	12	13-14
6. Самопринятие	0-1	2	3-4	5	6-7	8	9	10	11	12
7. Самопривязанность	0	1	2	3	4-5	6	7-8	9	10	11
8. Внутренняя конфликтность	0	1	2	3-4	5-7	8-10	11-12	13	14	15
9. Самообвинение	0	1	2	3-4	5	6-7	8	9	10	10

Для перевода "сырого" балла в стандартное значение (стен) необходимо найти в первом столбце нужную шкалу и двигаться по строке до пересечения со столбцом, в котором находится индивидуальный "сырой" балл или интервал индивидуальных "сырых" баллов. В верхней строке найденного столбца указан соответствующий стен. Например, если "сырой" балл по шкале "Самопринятие" равен 7, то в строке 6 находим интервал 6 - 7. В верхней строке данного столбца указано значение стены - 5.

Самоотношение рассматривается как представление личности о смысле собственного "Я". Самоотношение в значительной мере определяется переживанием собственной ценности, выражающимся в достаточно широком диапазоне чувств: от самоуважения до самоуничижения.

Интерпретация показателей осуществляется в зависимости от их выраженности. При этом значения 1-3 стена условно считаются низкими, 4-7 - средними, 8-19 - высокими.